

Encycl. O.

52.
142.

**TUDOMÁNYOS
ZSEBKÖNYVTÁR**

Dr. RUBINYI MÓZES

**ÁLTALÁNOS
NYELVTUDOMÁNY**

192
193
szám

**STAMPFEL-féle
KÖNYVKIADÓHIVATAL**

Ára
120
fillér

TUDOMÁNYOS ZSEBKÖNYVTÁR

E gyűjtemény a gyakorlati és elméleti tudományok összes ágait öleli fel és oly kézikönyveket nyújt, melyeknek a szakember ép úgy veszi hasznát, mint a laikus közönség, mely csak ismereteinek felfrissítése céljából lapozgatja azokat.

Eddigelé megjelent következő 203 szám.

Egy-egy szám ára puha vászon-
utánzat-kötésben 60 fillér. —

Bölcsezet. Széptan. Neveléstudomány.

	Folyó sz.
Aesthetika. Irta Dr. Bartha József	113
Ethika. Irta Dr. Somló Bódog	59
Filozófia alapfogalmai. Irta Dr. Szelényi Ödön . .	195
Filozófia története. Irta Dr. Serédi Lajos	156—157
Lélektan. Irta Dr. Schmidt Márton	109
Logika. Irta Dr. Schmidt Márton	80
Pedagógia. Nevelés- és tanítástan. Irta Dr. Wesszely Ö. .	171—172

Csillagászat.

Astronomia. Irta Dr. Wonaszek A. Antal	101
Kosmografia. Irta Dr. Bozóky Endre	86
Kis meteorologia. Irta Dr. Bozóky Endre	99

Egészségtan.

Népszerű egészségtan. Irta Dr. Barabás József . .	132—183
--	---------

Építészet.

Építési enciklopédia. I. füzet. Köszerkezetek. Irta Lechner Jenő	125
Építési enciklopédia. II. füzet. Faszerkezetek. Irta Lechner Jenő	127
Építési enciklopédia. III. füzet. Vasszerkezetek. Irta Lechner Jenő	129
Építési enciklopédia. IV. füzet. Épületek felszere- lése. Irta Lechner Jenő	130

Tudományos Zsebkönyvtár.

Földrajz.

Általános földrajz. Irta Hegedüs István	Folyó sz. 58
Kereskedelmi földrajz. Irta Pataki Simon	137
Physikai földrajz. Irta Dr. Bozóky Endre	92

Irodalomtörténet.

A görög irodalom története. Irta Márton Jenő . .	62
A magyar irodalom története. 3. kiad. Irta Gaal M.	4
A német irodalom rövid vázlat. Irta Albrecht János	83
A római nemzet irodalomtörténete. 2. kiadás. Irta Márton J.	24
Egyetemes irodalomtörténet. I. A legrégebb idők-től az akademiizmus koráig. Irta Hamvas J.	18
Egyetemes irodalomtörténet. I. Az akademiizmus-tól a romanticiizmusig. Irta Hamvas József	19
Egyetemes irodalomtörténet. III. A romanticiizmus korától napjainkig. Irta Hamvas József	20

Jog- és államtudomány, politika, statisztika.

Alkotmánypolitika. Irta Dr. Gratz Gusztáv	56
Alkotmánytan. Irta Dr. Balogh Arthur	138
Államszámviteltan. Irta Dr. Berényi Pál	74
Ausztriai általános magánjog. Irta Dr. Atzél Béla 189—191	
Bányajog vázlat. A magyar. Irta Dr. Katona Mór .	136
Büntetőjog. Magyar. Irta Dr. Atzél Béla	39—40
Bűnvádi perrendtartás. (1893 : XXXIII. t. c.) Irta Dr. Atzél Béla	41—42
Egyházi jog. Magyar, kath. Irta Dr. Bozóky Alajos .	10
Egyházi jog. Magyar, protestáns. Irta Hörk József . .	119—120
Jogbölcselet. Irta Dr. Somló Bódog	75
Jog- és államtudományokba, Bevezetés. Irta Dr. Kun B.	102
Kereskedelmi jog. Irta Dr. Berényi Pál	84
Kereskedelmi vétségek. Irta Dr. Atzél Béla . . .	194
Kihágások könyve. Irta Dr. Atzél Béla	178—179
Közigazgatási jog. Magyar. Irta Dr. Falcsik D. . .	55
Közigazgatástan. Irta Dr. Balogh Arthur	151

Tudományos Zsebkönyvtár.

	Folyó sz.
Közjog. Magyar. Irta Dr. Balogh Arthur	133
Magánjog. A mai érvényű magyar. 2. kiadás. Irta Dr. Katonai Mór	31—34
Magyarország népességi statisztikája. Irta Dr. Kenéz B.	174—177
Nemzetközi jog. Irta Dr. Gratz Gusztáv	180—181
Pénzügyi jog vázlat. A magyar. Irta Dr. Bartha B.	57—57a
Pénzügytan. Irta Dr. Kovács Gábor	187—188
Polgári perrendtartás. Magyar. Irta Dr. Pajor Ernő	140—141
Római jog I. Institutiók. Irta Dr. Bozóky A.	8
Római jog II. Pandekták. Irta Dr. Bozóky A.	9
Statisztika elmélete. Irta Kenéz Béla	145—146
Statisztikai és földrajzi tabellák. 2. kiadás. Össze- állította Hickmann A. és Péter J.	1
Szociálizmus. Irta Dr. Kovács Gábor	201—203
Társadalmi gazdaságtan. I. (elméleti) rész. Irta Dr. Wildner Ödön	149
Társadalmi gazdaságtan. II. rész. Társadalmi gazdasági politika. Irta Dr. Wildner Ödön	150
Telekkönyv. Irta Dr. Bedő M.	164
Váltójog. A magyar. Irta Dr. Berényi Pál	66

Kereskedelem.

Áruismeret-lexikon. Irta Dr. Koós Gábor	27—30
Áruüzleti szokások. Irta Matavovszky Béla	82
Banktechnika. Irta Juhász Kálmán	103
Kereskedelem-isme. Irta Dr. Berényi Pál	104
Kereskedelmi levelezés. Irta Dr. Heinrich Károly	161—162
Könyvvitel. Irta Trautmann Henrik	159—160
Levelező gyorsírás. 2. kiadás. Irta Bódogh János	54
Vita-gyorsírás. Irta Bódogh János	65

Kézügyességek. Sport.

Fotografálás. Irta Sajóhelyi Béla	106
Kard-vívás. Irta Sebeti Raimund	168—169
Párbajszabályok. Irta Sebeti Raimund	170
Testgyakorlás alapelemei. Irta Dr. Ottó József	90—91

Folytatás a füzet végén.

ÁLTALÁNOS NYELVTUDOMÁNY

IRTA

DR. RUBINYI MÓZES

BUDAPEST, 1907.

STAMPFEL-FÉLE KÖNYVKIADÓHIVATAL
(RÉVAI TESTVÉREK IROD. INTÉZET RÉSZV.-TÁRS.)

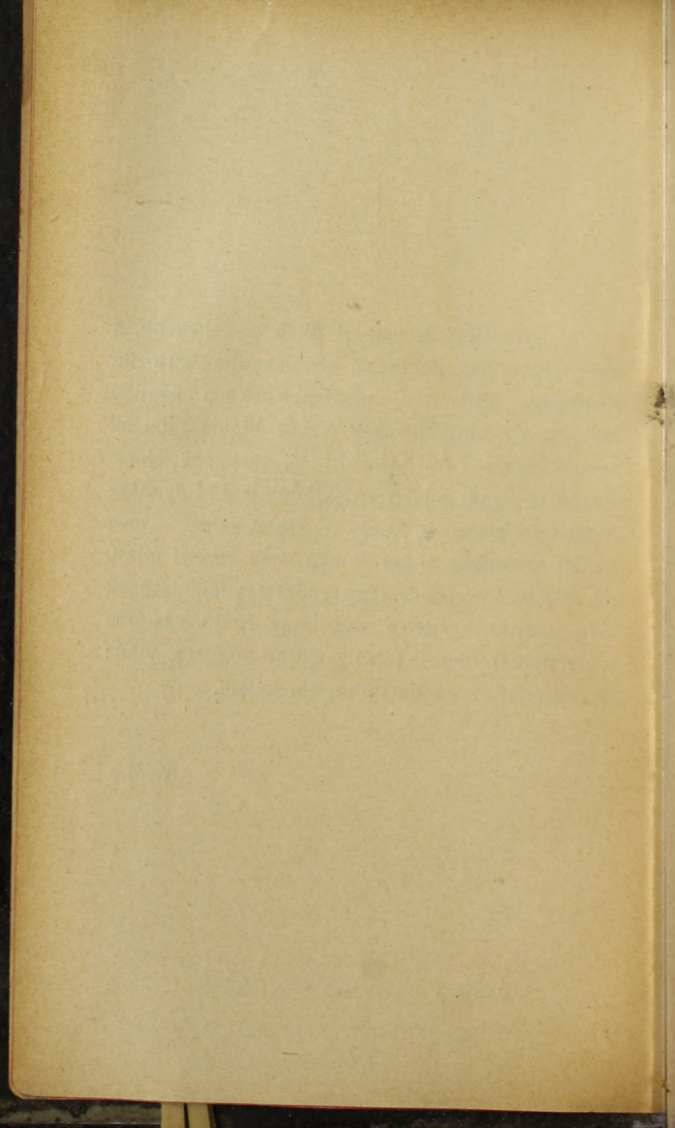
MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

URÁNIA KÖNYVNYOMDA

BUDAPEST, VII., ROTTENBILLER-UTCA 19.

A nyelv élete az emberi lélek legnehezebb, s éppen ezért legérdekesebb problémáihoz tartozik. Regényes, fordulatos, meglepetésekben gazdag élet ez, de biográfusának kevés biztos adat áll rendelkezésére. Ám erre itt tán szükség sincs. Kezdő buvárok, művelt érdeklődők majd folytatják a gondolatfejtést ott, ahol — sokszor hamar — meg kellett szakadnia, e kis munka szűk keretei miatt. Az *általános nyelvtudomány* rendszeres fejlődésének még annyira kezdetén van, hogy rövid, vázlatos foglalatjának nem is lehet méltóbb feladata, mint: tájékoztatni és gondolatokat ébreszteni.

R. M.

I. Bevezetés.

1. A nyelv.

Minden magasabb rendű, társas életet élő állatnak vannak eszközei arra, hogy magát társaival megértesse. Az éneklő madár dalával szólítja magához párját; a ló nyerít, ha társát, kivel valaha hosszan együtt élt, újra meglátja az utcán; a kutyák szaggatott, ugató hangjukkal fejezik ki akaratukat s belső mozzanataikat. De az összes magasabb rendű, társas életet élő állatok között egy sincs, melynek ez a kifejező eszköze olyan tökéletes lenne, mint az emberé. Az ember ugyanis artikulált, tagolt hang-csoportokkal fejezi ki gondolatait és érzelmeit, örömeit és szenvedéseit. Amaz artikulált hang-csoportokból, melyeket másnemű mozdulatok is kísértek, egy csodálatosan bonyolult és finom szervezet keletkezett s éppen ez az, amit e szón: nyelv, érteni szoktunk.¹

De az emberi nyelv nemcsak abban különbözik az állatok hasonló eszközeitől, hogy tagolt hang-csoportokból áll. Az ember nem csak akaratát, vágyát s az ösztöni étellel kapcsolatos törekvéseit tudja nyelvével kifejezni. Az ember lelki életében a külső világ dolgairól érzetek, képzetek, fogalmak, sőt egész gondolat-folyamatok keletkeztek és folynak le, s az ember nyelve képes

fogalmakat és gondolat-folyamatokat is, legalább megközelítőleg, kifejezni.

S végül ez az emberi nyelv nemcsak azért van, hogy a társas élet örömeit megsokasítsa. Az ember magasabbrendű hivatására vall az is, hogy ösztön-életén kívül bele van oltva a vágy, hogy gondolatait társaival kicserélhesse s hogy tudatosan élván életét, magának világnézetet alkosson a körötte zsongó jelenségekről. Az emberi lélek tudatossága megkövetelte, hogy olyan szervezet keletkezzék, mely tökéletességével absztrakciók megjelölésére is szolgálhasson. Ez a különbség aztán az emberi beszédet teljesen fölibe emeli a még kevésbé ismert, de absztrakciók kifejezésére semmi esetre sem alkalmas állati jeladásoknak.²

2. A nyelvnek tudománya.

Érthető tehát, hogy az emberi lélek, tudatossága e legfőbb jelével mindenkor szívesen foglalkozott. De a nyelvnek, e nagyszerű szervezetnek, van egy gyöngye oldala s ez rányomta bélyegét amaz első kísérletekre, amelyek a nyelv életének titkait akarták földeríteni. A nyelv sohasem tökéletes kifejezése e y lelki részletnek, helyesebben: a nyelvi formák tökéletesében rejlik, hogy jelentésük nem lehet tökéletesen határozott. A gondolat s a nyelvbeli formának ez egymásba való átfolyása, ez a sok jelentés-árnyalati különbség volt oka annak, hogy hosszú ideig a nyelv ügyét a gondolkodás ügyétől elválasztani nem tudták. Az egész görög dialektika s szolgai folytatása, a római, nem volt egyéb, mint tapogatódzás a gondolat és nyelvbeli köntöse közt való különbség homályában. Nem

csoda hát, ha az a tudomány, mely a nyelv életének vizsgálatát tűzte ki céljául, a nyelv tudomány, hosszú századokon keresztül nem tudott kialakulni s majd nyelvtani szabályok rendszerezése formájában, majd álokoskodások szójátékaiban nyilvánult.

A nyelvtudománynak kettős célja van. Meyer-Lübke, a híres romanista nyelvész, az egyiket biológiai, a másikat paleontológiai célnak nevezi. A biológiai kutatás főszempontja a nyelv formáinak fejlődése. Ha azt kérdezzük, hogyan felel meg a Halotti Beszéd is emucut alakja a mai ösünket-nek, e kérdésre a felelet biológiai kutatásnak az eredménye. A nyelv paleontológusa ősi nyelvállapotokat akar rekonstruálni, hogy belőle kulturtörténeti következtetést vonjon. A nyelv biológiája általános természetű, a paläontológiai kutatás minden nyelv tudományában természetszerűleg specializálódik.

3. E tudomány rendszerezése. Filozófiája.

De ma, mikor a nyelvnek tudománya olyannyira kifejlődött, talán nem lesz felesleges, elméleteit és elveit rendszerezve összefoglalni. Minden tudományra ráférne egy ilyen filozófiai rész, egy olyan rész, mely tudományának elméleti rendszerét, azaz filozófiáját adná. A rendszerező emberi lélek nem elégszik meg az adatok labirintusaival. És ez adatok elméleti rendszerezésével mégis csak az illető tudomány munkásai adósok, hiszen a filozófus nem hatolhat el egymagán a szaktudományok adatainak sokszor oly elrejtett zugaiba. A nyelvtudománynál egy ilyen zárt elvi rendszerezés éppen szükséges, mért a nyelvről való gondolkodásnak

ma már története van. Tudomány fejlődött ez irányban is és e tudomány különféle irányokba indult, különféle nevekkal szerepelt.

4. Szekulativ nyelvtudomány, nyelvlektan, néplektan, általános nyelvtudomány.

Hermann Paul, a modern nyelvfilozófusok egyik legnagyobbika,³ főművét e téren csak «Prinzipien der Sprachgeschichte»-nek nevezte el s maga is jelzi, hogy a nyelvfilozófia kifejezést szándékosan kerülte, mert bizony sokan visszaéltek vele s cégére alatt mindenféle metafizikai spekulációt közöltek. Az ily irányu törekvéseket, melyek minden pozitív eredmény nélkül multak el, spekulatív nyelvtudománynak nevezzük. Ismeretes pl. a francia nyelvnek az a sajátsága, hogy bizonyos félést jelentő főmondatok mellékmondatában az ige előtt ne áll. Je crains qu'il ne vienne. Fölvetették azt a kérdést, miért van a vienne előtt a ne, vagy ahogy tévesen mondták, miért van a mellékmondat igéje tagadó formában. Voltak, akik rögtön készek voltak a metafizikai ízű spekulációval. Ugy okoskodtak, hogy a főmondat félelmet fejez ki s a félelem okának megtagadása, a ne m-jövés, harmonizál a félelemmel. Pedig a dolog úgy áll, hogy az a ne nem is tagadás, hiszen ma a fraciában a tagadást ne-pas szerkezettel fejezzük ki. Az a ne egy hasonló latin szerkezetnek az öröklése. Más kérdés, hogy a latin-ban hogyan keletkezett a tagadó alak. A latin alak lélektani magyarázatával lehet kísérletet tenni. De a franciának magyarázatánál nem szabad a mult ismerete nélkül filozofálgatni. A megoldást itt a nyelvtörténet szolgáltatta. Vagy,

ugyane kérdés fölmerült nálunk is, egy nyelv-művelési probléma alakjában. Hogyan helyes: megtiltom, hogy jöjj, vagy megtiltom, hogy ne jöjj? Mennyi mindenféle logikai spekulációval igyekeztek az állító, illetőleg a tagadó alak helyességét bebizonyítani! Pedig a felelet, minthogy ez köznyelv-helyességi kérdés, csakis a nyelvszokás adja, mely független minden logikai, vagy más spekulatív szabálytól.⁴ Ebbe a kategóriába sorozhatók a régi kényelmi nyelvmagyarázatok⁵ vagy pl. bizonyos hangtani jelenségek klimatikus és földrajzi magyarázatai.⁶

A spekulatív nyelvtudománnyal ellentétben a nyelvlelektan a nyelvi élet jelenségeit lélektani alapon magyarázza. A néplelektan voltaképpen szintén ezt teszi, csak programja szélesebb, mint a nyelvlelektané. A lélektani magyarázó módszert az összes szociális nyelvjelenségekre (nyelv, mítusz, erkölcs) alkalmazza.

Ezekkel ellentétben az általános nyelvtudomány célja a nyelvtudomány elméleteinek kritikai és történeti összefoglalása. Mint ilyen a nyelvtudománynak fontos és hasznos ága.

II. A nyelvtudomány módszerei.

5. *Nyelvtudomány és grammatika.*

Az a tény, hogy a nyelvtudomány a nyelvtanításból alakult ki, eléggé magyarázza azt, hogy még a mai nyelvtudomány is grammatikai alapon áll. Beszélünk hangtani, alaktani, mondattani problémákról, pedig ezek eredetileg grammatikai kategóriák. Minden nyelv ily grammatikai kapta (sablon!) szerint van fölvéve,² a nyelvész még ezuttal nem tehet egyebet, mint azt, hogy az így adott anyagot dolgozza fel. Ám e beosztásbeli kérdésen kívül fontos feladatunk megállapítani, melyek a ma használatos vagy ismert nyelvtudományi módszerek. Kritikai értékelésük jellemzésükben, lényükben van.

6. *A logikai módszer. Grammatika és logika.*

A nyelvtudomány első módszere logikai volt. A már említett ó-klasszikai szójátékok logikai formulák szerint keletkeztek s e logikai magyarázatok nyelvtudományi szerepüket csak az ujkorban veszítették el. Steinthal volt az, ki végleg elválasztotta a nyelvtudományt a logikától s az előbbinek visszaadta autonóm jogait. Szerinte a nyelv függetlenül a logikától, alakjait teljesen önállóan teremti.³

Valóban, a nyelv alakjai nem élnek logikai törvények szerint. Mint látni fogjuk, a nyelv életében egészen másféle erő-áramok dolgoznak. Sőt még azt sem mondhatjuk, hogy a nyelv logikai tökéletességre törekszik. A priori adott logikai útmutatások nem szerepelnek a nyelv fejlődésében. Egyáltalán nyelvi és logikai megítélés két különböző dolog. Egy példa megvilágítja a dolgot. Ha azt mondom: Ez a szőke kis lány barna, akkor logikailag véve a dolgot, abszurdumot mondtam. De nyelviileg ez a mondat kifogástalan. Ám viszont, ha azt mondom: Ezek a szőke lányok szép, nyelvérzékelem fölajdul, hiszen többes számu alanyhoz, többes számú állítmányt kellett volna tennem. Viszont logikailag e mondat tökéletes ítélet.

Másrészről mégis úgy tetszik, hogy az a művelet, mellyel Steintal a logikát kioperálta a nyelvtudomány testéből, kissé radikális operáció volt. Hogy a beszédnek logikusnak kell lenni, azt a legnagyobb pszichológusnak is el kell ismernie. Például a kétértelmű kifejezések illogikusak, rosszszak, kerülendők. Ha az utcán megyek s látom felírva egy palota kapuja felett: Harmadik kerületi iskola, nem sokat okultam e feliratról. Mi a harmadik? A kerület? Az iskola? A kérdés különben ez volt: lehet-e nyelvbéli alakok helyességének bizonytalanságát logikai alapon eldönteni? A felelet rá az, hogy egyes egyének lelkében bizonynyal fölmerülnek, bár tudattalanul, logikai normák s ezek szerint némelyek javítgatják, változtatgatják beszédüket. De a nyelv tudósa eféle logikai normák szerint nem dönthet el kérdéseket. A tudós nem törvényhozó, a tudós csak konstataálhat s következtethet.

Paul még arra is figyelmeztet, teljes joggal,

hogy kizárólagos nyelvi fejlődés nincsen, hiszen az, amit mi nyelvbeli fejlődésnek nevezünk, állandó kapcsolatban van lélektani és logikai fejlődésekkel. Ugyanaz a lelki szervezetem beszél, amely gondolkodik, ítél, következtet is.⁴

7 A történeti módszer.

Amióta Grimm Jakab a jogtudomány történeti módszerét eltanulta Savigny-tól s átvitte a nyelvtudományba, egész napjainkig a történeti módszer volt az, amelyre szinte esküdtek a nyelvnek bűvárai. Hermann P a u l klasszikus munkája meg zárt rendszerbe foglalta ez irány tanításait. A főelvé e módszernek a multnak tudományos kultusza. Minden nyelvbeli jelenségnek megítélésénél az a főkérdés, miből lett az az alak, melyek ősei? Nálunk Ré v a i Miklós volt az, aki a «venaranda antiquitas» elvét először hangsúlyozta a nyelvtudományban, követve ebben igen becsült mestérét: A d e l u n g o t.

A történeti szempont elmaradhatatlan minden tudományos vizsgálódásnál. A multnak ismerete tanulságos, példaadó, hasznos. De egyoldalú alkalmazása nagy veszedelembé döntheti a bűvárt.

A történeti módszer ugyanis nyelvemlékekkel dolgozik, már pedig a nyelvnek csak írott és pedig igen gyarlón írott emlékei vannak. E nyelvemlékek nem egyes korok emlékei, hanem csak egyes emberek (a leírók és másolók) bizonyos nyelvállapotainak emlékei. Azután meg sehöl annyi törvénytelen absztrakció, mint e téren. Nagyon értjük P a u l-nak e felkiáltását: «Denn weg mit allen Abstraktionen muss für uns das Losungswort sein, wenn wir irgendwo die Faktoren des wirklichen Geschehens zu bestimmen versuchen wollen.»⁵ De

persze Paul ezen azt érti, hogy az absztrakcióknak nem szabad a tények s a szemlélő közé tolakodniok.

Tágabb értelemben véve a dolgot, ilyen elvonások vitték bele a történeti nyelvtudományba a merev értelemben vett mult vagy régi nyelv s a jelen állapot stb. fogalmait. Mint a casusok csak nyelvtani kategóriák, úgy ezek is, csakhogy egy magasabb rendű — pedagógiai — szempontból keletkezett elvonások. Nincs mult és nincs jelen az élet fejlődésében sem, a nyelv életében sem, csak a történetnek hozzánk közelebb és tőlünk távolabb levő fejlődési fokait mintegy erőszakkal mester-ségesen megállítjuk egy pillanatra, mert gyors változásukban nem figyelhetjük meg pontosan. E mes-terkedés nélkül nincs történettudományi megfi-gyelés. De sohasem szabad e megfigyeléseinket eredményeknek tekintenünk. Tárgyunkat a tüzetes megsejmlélés után vissza kell illeszteni helyzetébe, hadd forogjon tovább, mert csak e mozgó állapot-ban lehet és szabad megértenünk ama tulajdon-ságokat, amelyeket nyugodt állapotban szemlél-hettünk.^{6a}

8. Az összehasonlító módszer.

Nyelvtörténet és nyelvhasznlítás nem külön-böző tudományok, hanem azonegy nyelvi bűvárlat különböző ágai. Mint az általános történelmi kutatás a nemzeti történetből indul ki, hogy egyetemessé fejlődjön, úgy nyelvi kutatásaink is a nemzeti nyelv-ből indulnak ugyan ki, de itt e körben maradva, biztos eredményekhez nem juthatnak, ehhez ki kell emelkednünk a nemzeti nyelvészeti (vagy ahogy ma értik sokan: nyelvtörténet) keretéből az egye-

temes nyelvészet (nyelvhasználat) felé. Mi sem igazolja e felfogásunkat jobban, mint az a tény, hogy a nyelvtörténetnek is vannak nyelvhasználati kitérései. S e kitérések igen jellemzők a nyelvtörténet módszerére.

Az összehasonlító módszer általában igen régi, mindenesetre régibb, mint a történeti, bár tudományos kifejtésük és alkalmazásuk parallel történt. Pl. a nagy orientálistáknak már a 17. században tiszta képük volt a sémi nyelvek összetartozandóságáról, tehát jóval előbb voltak rendszeres nyelvhasználatok, mint Bopp Ferenc.^{6b}

9. A földrajzi módszer.

E módszer a nyelv bűváranak két alkalommal lehet segítségére. Részint az élő nyelvek tanulmányában, részint nyelvtörténeti kérdésekben.

Az élő nyelvek tanulmányozásánál a földrajzi módszer akkor alkalmazandó, ha új adatok felvételénél, nyelvállapotok leírásánál, egyes nyelvi sajátságok elterjedése grafikailag megjelölhető. Nyelvjárások határai, hangváltozások határai, de egyáltalán egész nyelvek ismertetései megjelölhetők a földrajzi módszer, a nyelvészeti térképezés segítségével. Rendszerint egy földrajzi vázlat szolgál alapul. E vázlatba a megfigyelő hangváltozások elterjedését belerajzolhatja s a hangváltozást s egyáltalán a nyelvéleti sajátságokat a legjobb példaszavak, illetve példamondatok beleírásával megjelölheti. A magyar nyelvjárástanulmányba különösen a már ismertetett nyelvjárások (így a moldvai csángó nyelvjárás) revíziójának megkezdése óta erősebb lendületet vett a nyelvjárási térképezés, bár ez még most inkább csak a nyelvjárás kiter-

jedésére, mint a sajtóságok feltüntetésére szolgál. A székely nyelvjárások nagy térképén most dolgozik Horger Antal.⁸ Az egész magyar nyelvterület fölvétele nem teljesülhetetlen reményeinkhez tartozik, különösen amióta a Magyar Nyelvtudományi Társaság köré az ajánlkozó munkásoknak olyan szép száma csoportosult.

A németek, a franciák bizony e téren is jóval előbbre vannak. (Vö. a berlini *Sprachatlas des deutschen Reiches*; s a francia *Atlas linguistique de la France*, publié par J. Gillieron et E. Edmont. Ez a francia közoktatásügyi miniszter támogatásával jelent meg. Gillieron újabban egy társszerzővel tovább fejleszté a földrajzi módszert és *Etude de géographie linguistique*, Paris 1905 c. művecskéjében a fűrészszelés különféle szavainak geográfiai elterjedését adja, már színezett térképpel.)

b) Ujabb keletű a földrajzi módszernek nyelvtörténeti kérdésekben való alkalmazása. Különösen a szófejtés veheti jó hasznát e módszernek, a kölcsönszavak átvétele elterjedésének grafikai megjelölésével. E módszer még nem jutott eléggé érvényre sehol; nálunk Melich János alkalmazta a magyar nyelv szláv kölcsönszavainak megállapításánál.⁶ Ő pl., midőn bebizonyítja, hogy a magyar csütörtök róm. kat. szlovén átvétel, megrajzolja e szó átvételének térképét. Az átadó nyelvekben kétféle alakot találunk *csetvr̥b̥t̥b̥k̥b̥* féle *v*-s alakokat és *csetrtak*-féle *v* nélkül való alakokat. Nálunk a *v* nélküli szlovén alakok terjedtek el, ilyenformán:

ten kell alkalmazni, úgy, hogy mindig a megfelelő domináljon. Ha pl. a lélektani és történeti módszereket vesszük figyelembe, csakis a Petz Gedeon álláspontján lehetünk: «A nyelvlélektannak és a nyelvtörténetnek... nem a szembeállítás, hanem az egybekapcsolása a helyes és valamint a lélektannak egyebek közt a nyelvtörténet tényei is egyik becses forrása, úgy a nyelvtörténet sem lehet el a lélektan segítségével.»¹³

III, A nyelv eredete.

12. Ősi nyelvéllapotok.

A nyelv eredetének kérdése a nyelvtudomány legnehezebb, legérdekesebb s legtöbbször tárgyalt kérdéseihez tartozik. Mint a gyermek, ki még nem érti a részleteket és mindenben a nagy, a végső okok fürkészésével kezdi töprengését, a kezdő nyelvészet is voltaképen nyelvfilozófia volt és ennek középpontjában állt a nyelv eredetének kérdése. Tekintve e probléma nehézségét s a róla való irodalom nagy mennyiségét, célszerű lesz feladatunkat két részre osztani.

E kérdésnek ugyanis van egy olyan része, mely nézetünk szerint nem megoldhatatlan, mert reája következtetésekkel feleletet adhatunk. Ha az élő nyelveket szigorú tudományos módszerrel összehasonlítjuk s így a történeti fejlődésben visszafelé haladunk, valaha eljutunk olyan ősi nyelvhez, nyelvekhez, vagy nyelvéllapotokhoz, amelyből vagy amelyekből a nyelvek levezethetők. Ez ősi nyelvéllapotok meghatározása a probléma egyik része.

De ha még tovább megyünk visszafelé és ez ősi nyelvéllapotok fejlődését, illetve ennek okait keressük, új kérdések támadnak lelkünkben, e kér-

désekre azonban már csupán másodfokú következtetésekkel felelhetünk, csak nyelvi adatokból vont következtetések egybevetése által. Itt már metafizikai *v é g o k o k* jönnek tekintetbe.

13. Az ősnyelv.

Az a gondolat, hogy az összes földi nyelvek egy ősnyelvből származnak, régen él nemcsak a babonás közhitben, de a tudományban is. A flamand Goropius Becanus szerint őseink a paradicsomban egy nyelven beszéltek s ez a nyelv — könnyű kitalálni — a flamand volt. Nálunk Horvát István hirdette, hogy Ádám és Éva magyarul társalogtak a paradicsomban. S a bibliából is azt tanultuk, hogy a bábéli nyelvzavar előtt az emberiség egynyelvű volt.

Ám e kérdés komoly, tudományos törekvéseket is foglалoztatott. Különösen Klapproth óta gyakran jelentek meg nagy összehasonlító szótárak, melyek részint rokonoknak ismert, részint egymástól távol álló, vagy idegen nyelvek szókincsét vetették össze, hogy közeledjünk egy ősnyelv megállapításához. Szinte napjainkban jutott csak a tudomány addig a fokig, hogy ma már az ősnyelv kérdését *e g y e s e k* nem tekintik megoldhatatlannak problémának. Az olasz Alfredo Trombetti «L'unità d'origine del linguaggio, Bologna 1905» a következő csoportokra viszi vissza a föld összes nyelveit: bantu nyelvek; hamitosemita nyelvek (Észak-Afrika és délnyugati Elő-Ázsia); kaukázusi nyelvek; indo-európai, ural-altáji és drawida nyelvek (ezek maguk közt szorosabb összefüggésben voltak) indokinai nyelvek, maláj-polinéziai nyelvek; s végül az amerikai nyelvek. Trombetti

nemcsak óriási nyelvismereteivel mulja fölül összes elődeit, nemcsak valóban teljesen új hasonlításokban, hanem különösen új, Darwintól eltanult módszerében, mely abban áll, hogy nem állít teljesen távol álló nyelveket egymás mellé, hanem középfokozatokkal, átmeneti nyelvalakokkal tölti be a köztük lévő hézagokat. Ám éppen ez irányban merültek fel a Trombetti műve ellen súlyos módszerbeli hibáztatások.²

A részletektől eltekintve, első pillanatra, szinte beláthatatlan akadályai vannak az ilyen egyetemes nyelvhasználatnak. Pl. igen nehéz az igazi amerikai és a nagy történettel bíró európai nyelvek között a rokonságot megállapítani. Lesberg³ pl. úgy kísérelte meg az amerikai nyelveket a tőlünk régen ismert nyelvekkel kapcsolatba hozni, hogy héber-amerikai rokonságra utalt. Érdekes kísérletének főhibája, hogy hasonlításait csak szófejtésre alapítja s a nyelvek egyéb formáit elhanyagolja.

14. Az ősnelv eredete.

Sokkal nehezebb s bonyolultabb kérdés az, hogy ez az ősnelv hogyan keletkezett. Honnan vette az emberiség e csodás hatalmú készségét? Humboldt Vilmos a nyelv mai alakjait ősi formákra, nyelvgyökökre vezeti vissza. De hogy az emberiség e gyökökig hogyan jutott el: ezt ő transzcendentális kérdésnek tartja. Azt mondja egy ránk nézve igen fontos munkájában⁴: «Die Sprache entspringt zwar aus einer Tiefe der Menschheit, welche überall verbietet, sie als ein eigentliches Werk und als eine Schöpfung der Völker zu betrachten. Sie besitzt eine sich uns sichtbar offenbarende, wenn auch in ihrem Wesen unerklärliche, Selbst-

tätigkeit und ist, von dieser Seite betrachtet, kein Erzeugnis der Tätigkeit, sondern eine unwillkürliche Emanation des Geistes, nicht ein Werk der Nationen, sondern eine ihnen durch ihr inneres Geschick zugefallene Gabe.»

E kérdés túlnyomólag elméleti jellegű ugyan, de mégis van két szempont, amely szerint a nyelv keletkezésének okait kutatva, való életnyilvánulásokra támaszkodhatunk. E két szempont: az emberi nyelvnek az állati nyelvekkel való analógiája s a hangutánzás.

15. Állatnyelv és embernyelv.

A darwinisztikus fajkiválási elmélet elterjedése óta filozófusok és fiziológusok mindig a m a j m o k nyelvére utalnak, valahányszor felötlik lelkükben a nyelv eredetének kérdése. A majmok nyelvét nem is tekintik egyébnek, különösen ha élettani szempontból figyelik meg, mint az emberi beszéd egy előfokának. Darwin «Expression of the emotions in man and animals» (cap. IV.) és Haeckel Anthropogenie című munkájában (18. előadás) rámutattak arra a valóban érdekes tényre, hogy a ma még élő embermajmoknak egy indiai fajtája, a *Hylobates syndactylus*, mely Sumatra szigetén él, teljesen tiszta és hangzatos felhangokban egy egész oktávát elénekel. Ugyancsak Haeckel mondja: «Für den unbefangenen Sprachforscher kann es heute keinem Zweifel mehr unterliegen, dass unsere hochentwickelte Begriffs-Sprache sich langsam und stufenweise aus der unvollkommenen Lautsprache unserer pliocänen Affenaffen entwickelt hat.» Garner R. L. (The speech of Monkeys, London 1892, németül Marshall

W.-tól 1900-ban, Seemannál) fonográf segélyével fölvette a csimpánz hangjait és a kapucinus-majom² nyelvét. Sok adatot gyűjtött a majmok színismertére s számérzékére. Ő valóságos nyelvjárásokat különböztet meg a majmok nyelvében. Kutatásainak nagy értéket ad a fonográf alkalmazása. (vö. *Phonographic studies of speech*, The Forum, New-York 1892, 13 k. 778—787). Jespersen, a nagyhirű fonétikus, igen elismerőleg nyilatkozik a Garner kutatásairól. Romanes⁵ szerint sem különbözik az állatok nyelve minőségileg az emberétől, csak mennyiségileg, fokozatilag. Minden állat ki tudja fejezni saját lelkiállapotát. (vö. 1. cikk). E tudattalan megnyilvánulások a nyelv legősibb formái, ezekből fejlődött ki fokozatosan az emberé is. Hogy az állatnak is van lelke, értelme, sőt érzelmvilága is, azt már Lubbock kísérletei igazolták. A kutyát könnyen meg lehet tanítani bizonyos írásjelek megismerésére. A ló megérti kocsisának csettentéseit. A tyukok különféle (9—10 féle) hangot adnak különféle érzelmek és érzések kifejezésére. Az állatnak is van értelme őt is megértik, ő is megért: de az állat ezt nem tudja. Értelem-oki kapcsolatainak hiánya teszi az állatot állattá. Nem csoda hát, ha akadt nyelvész, aki egyáltalán nem tartotta a nyelv eredetének kérdését nyelvtudományba vágónak s aki ezt azzal indokolta, hogy a nyelv eredete nem nyelvészeti, hanem embertani, antropológiai kérdés.⁶

16. A hangutánzás. (*Onomatopoesis.*)

Majdnem minden nyelvben vannak szavak, különösen momentán jelentésű igék és azonkívül állatnevek, amelyeknek hangalakja szoros kapcsó-

latban van jelentésükkel, mert azt a zajt utánozzák, amelyet jelölni akarnak. Pl. a magyarban: döb-ben, röffen, pukkan, pitypalaty, német blentschen, pletschen, hätscheln, klack, klecks, stb.⁷ Ezek az élő alakok azért igen fontosak, mert biztos adatok, írás őket meg nem változtatta, fülünkbe hangzanak és olyanoknak tetszenek, amelyek egészen új keletkezésűek ugyan, de alakulásuk teljesen analóg a nyelv ősfejlődésével. Eredetileg, gondolták, minden szónak volt ilyen kapcsolata saját jelentésével s az egész nyelv hangutánzókból keletkezett. Ma pedig azért nincs sok szónak, sőt a legtöbbnek kapcsolata jelentésével, mert a szavak az idők folyamán nagy jelentésváltozáson mentek keresztül. Mindenesetre érdekes nyelvi jelenségek ezek a hangutánzók.

A legtöbb nyelvész például a hangutánzó k a k u k szóra szokott hivatkozni. Hát még ha a népies neveit is figyelembe vesszük s nemcsak a közismert nyelvek adatait. A német k u k u k mellett ott van az orosz кукышка (melléknévi alakja is van: кукышечий). Továbbá: horvát k u k a v i c a, cseh k u c k u ě k a, olasz c u c u l o, francia c o u c o u, angol c u c k o o (így kell ejteni: kuku), finn k ä k i, spanyol c u c o, c u q u u l l o, svéd: g ö c k, g u c k u; perzsa g j ö k; port. c u c o; tatár k u k u a; lapp k i e k k a; japán k a k k o; arab t a g u g; holland k o e k o e k stb. (Brehm adatai; az ő gyűjtései nyelvészeti szempontból is fontosak, mert figyelemmel volt a népies elnevezésekre is.)

Minden művelt ember tudja, hogy a költők mennyire felhasználták a nyelvnek hangfestő képességét. Ki ne ismerné Schiller Glocke-jának e sorait, melyek oly megkapó módon festik a tovaterjedő tűzvész hangzavarát:

Kochend, wie aus Ofens Rachen,
 Glüh'n die Lüfte; Balken krachen,
 Pfosten stürzen, Fenster klirren,
 Kinder jammern, Mütter irren,
 Tiere wimmern
 Unter Trümmern.
 Alles rennet, rettet, flüchtet
 Taghell ist die Nacht gelichtet . . .

A zúgó tenger hangját meg ugyancsak Schiller
 így utánozza (Der Taucher, 6. és 12. strófa):

Und es wallet und siedet und brauset und zischt,
 Wie wenn Wasser mit Feuer sich mengt
 Bis zum Himmel spritzt der dampfende Gisch
 Und Flut auf Flut sich ohn' Ende drängt
 Und will sich nimmer erschöpfen und leeren,
 Als wollte das Meer noch ein Meer gebären.

És Arany János, ez a legnagyobb magyar nyelv-
 művész, még tán találóbban festette a nyelvvel
 a különféle viszonyok hangzavarait. Pl. Toldi
 Szerelme II. 12:

Zeng a zene-szerszám: tárogató jajgat,
 Füttyölő sípokhoz nagy tülök kurjongat,
 Ropog az apró dob, a tábori böffen,
 Mint a bölönbikák egy nádasba többen.⁸

Vajjon őszállapotok maradványai ezek? Talán
 csak az az erő ősrégi, mely évezredekkel ezelőtt
 szülte a hangutánzókat s ma is? Szépen mondja
 Meyer-Lübke⁹: «Die Forschung steht hier am An-
 fang von Aufgaben, deren Lösung von grosser
 Wichtigkeit für viele Fragen des Sprachlebens ist,
 aber ausserordentliche Schwierigkeiten bietet, wenn
 man nicht bei ganz subjektiver Vermutung ste-
 hen bleiben will.» De tüstént visszatérünk a hang-
 utánzás elméletének kritikájára.

17. A nyelv eredetének elméletei. Wundt osztályozása

A nyelv eredet legelső stádiumának kérdése, — említettük már — sok jeles főt ejtett gondolkodóba. Először Steinthal tárgyalta e műveket,¹⁰ az ő ismertetései alapján Wundt fejtette ki ez elméleteket és saját felfogását e kérdéstről. Wundt osztályozását el kell fogadnunk, bár nem időrendi, de igen áttekinthető és kritikája tárgyilagos. Ő a nyelv eredetéről való eddigi elméleteket négy főelméletbe (Haupttheorie) [tán helyesebb volna: elmélettípusba] foglalja össze s ötödiknek saját elméletét fejt ki.

a) A föltalálás elmélete. (Erfindungstheorie). Ez az elmélet a 17. és 18. század filozófiai empiristái közt virágzott. Ma már alig akad gondolkodó fő, aki benne hinne, abban, hogy az emberek összeálltak egy szép napon s kitalálták a nyelvet, hogy beszélgethessenek egymással. De az elmélet elemei, rudimentumai még kísértének néha bizonyos magyarázatokban. Ilyen pl., ha arról beszélnek, hogy bizonyos nyelvi változások az ember kényelemszeretetéből keletkeztek.

b) A utánzás elmélete. (Nachahmungstheorie). Alapgondolatát már láttuk. Már a stoikusok hitték, hogy egyes hangalakjaink egyes jelenségeknek közvetlen utánzásai lehetnek. (ὁμοίτης αναλογία). Ám alaposabban és szinte modern lélektani gondolatokkal szólt e kérdéshez Herder¹⁰ s az ő gondolatait vette át Humboldt s utána Steinthal is. Wundtnak ez elmélet ellen két kifogása van. Az egyik, hogy lélektani értelemben egy hang egy jelenséget nem utánozhat, ez is csak rudimentuma a feltalálás elméletének; a másik, hogy e magyarázat a nyelvnek csak kevés alakjára vonatkozhatik. Ugy véljük, az utóbbi ki-

fogás esik, mert ez elmélet csak analógonul idézi a mai nyelvek hangutánczóit az ősnelv titokzatos alakulásának magyarázatára.

c) Az indulathangok elmélete. (Naturlauttheorie). Epikur iskolája, majd a római Lucretius Carus¹¹ és utjabban Rousseau¹² így képzelte a nyelv keletkezését: a nyelv amaz indulathangokból fejlődött, amelyek önkéntelenül jöttek az ember ajkára, midőn tárgyakat és jelenségeket megpillantott. Ez elmélet két irányra osztható: 1. a tulajdonképpeni értelemben vett indulathangok elmélete (Interjektionale Theorie) szerint a nyelv fejlődését nem lehet csak indulathangok segítségével megmagyarázni, mert ilyen aránylag kevés van a nyelvben. Hanem minthogy a gyermeknyelv ama már artikulált hangjai, amelyek a nyelvet megelőzik, az ő indulathangokkal analóg jelenségek, ezeknek a kutatásba való bevonása segíti a nagy titok fölfedését. 2. A véletlenség elmélete (Zufallstheorie). Ez inkább negatív elmélet. Tagadása annak, hogy nyelvi forma és jelentése közt szorosabb kapcsolat volna. Lazarus Geiger, Ludwig Noire ez elmélet hívei. Szélsőséges vallója pedig az elméletnek Müller Miksa, ki még az igazi hangutánczókat is oly alakokra igyekszik visszavinni, amelyek nem hangutánczók. De Müller régebben más nézetet volt. Régi felfogása szerint őt

d) A csoda-elmélet (Wundertheorie) hívei közé sorozzuk. Ez az elmélet nem is elmélet, hanem éppen elkerülése minden elméletnek, kényelmes hit a csodában. E szerint a nyelv eredete azonos az ember eredetével. Aki az embert teremtette, az megadta nyelvét is. Finomultabb alakja ez elméletnek az, mely még tétet valamit, nem hagy mindent az österemtésre. Így Humboldt Vilmos, mint láttuk, bizonyos gyökökre viszi vissza

a nyelv alakjait s e gyökök teremtését hagyja azután a csoda martalékának. A mi Réva ink az isteni eredet mellett volt, Grimm irt egy szép munkát a nyelv eredetéről, de alig jutott valamelyes eredményre, körülbelül ő is ide tartozik.¹³

De ha lélektani rendszerrel mérlegeljük a dolgokat, teljesen ez elméletek közül egyiket sem fogadhatjuk el. Hol hát a megoldás?

18. Wundt elmélete a nyelv eredetéről: a fejlődés elmélete. (Entwicklungstheorie).

A nyelv eredete kérdésének megoldása a kérdés helyes föltevésében van. A nyelv «eredete», ez nem is helyes kifejezés. Erről eszünkbe jut pl. a folyó eredete. Ha a folyó mentében visszafelé haladunk, végre csak eljutunk ahhoz a hegyi patakhoz. A nyelvvel nem így vagyunk. A nyelv szoros kapcsolatban van az emberi értelemmel. E kettő mintegy egymásba átömlik és ha akadna valaki, aki abba a szerencsés lehetetlen helyzetbe kerülne s visszaélhetné a régmúlt fejleményeit, soha fel nem kiálthatna: ime, e pillanatban keletkezett a nyelv, előbb nem volt egyáltalán, most már itt van. A kérdés voltaképpen ez: milyen volt ama fejlődés útja, amelyen az ember tudattalan jeladásai nyelvi hangokká alakultak s olyan alakokká, amelyek fogalmak, gondolatok, sőt egész gondolat-folyamatok hordozóivá lehettek? Benépesítik ez utat mozdulatok, taglejtések, az emberi tudat funkciói, melyekben e tudat fejlődésének törvényei nyilvánultak meg. Az az út, utasaival, tárgya Wundt hatalmas néplélektani rendszerének.

IV. A nyelv élete.

a.) A nyelv élete az egyénben.

19. A nyelv változásának első főoka. Az egyéni nyelv.

Kísérjük végig az egyén nyelvének fejlődését s tüstént szemünkbe ötlík a nyelv örökös változandóságának egy főoka. Hangot adva, sírva jő a gyermek a világra. Milyen sokáig tart, míg folytonos figyelemmel, tanulással, annyira megy, hogy eldadogja első szószerű hangjait, azt az édes gügyögést, mely bearanyozza a gyermekszoba felejthetetlen poézisét. Eleintén csak örömet, fájdalmát tudja kifejezni. Egyszerre csak olyan hangokat hallat, melyek már a nagyok beszédében is előfordulnak. De még távol van a beszéd tudásától. Mint egy kis néma: tárgyra mutat, taglejtéssel személyeket jelöl, igazán jelekben beszél. Ujra éli a nyelv egész történetét. Előbb csak jeleket ismer. Majd e jeleket hangokhoz, a hangokat jelekhez kapcsolja. Megint hosszas fejlődés. A beszédnek jelkisérete lehull, mint a diónak zöld burka. Nagyban használja és gyakorolgatja az ajak- és foghangokat.

De az igazi fejlődés ott kezdődik, mikor már a gyermek beszélni tud, mikor ifjává serdül. A nyelv változásának egyik főoka, hogy az egyén, aki a nyelvet beszéli, szintén folytonosan változik. Ez a

nyelvváltozásnak történeti oka. Specializáljuk egy kicsit az egyéni nyelv fejlődésének élet-történetét. Az ifjú gimnáziumba lép: megnépesül szókincese a diák-szótár furcsának tetsző alakjaival. Őző nyelven beszélt, de Budapesten ez szintén furcsa. Már tanulgatja az új nyelvet, még szunynyad benne anyanyelvjárása, az, amit édesanyjától, dajkájától hallott, apró társaitól, kint a pusztán. S aztán katona lesz. A diákszavak rétege eltolódik s kacskaringós katona-szólások, megmagyarosodott német kommandó-kifejezések foglalják el amazok helyét. S mily más lesz szókincese, ha bíró lesz, vagy ha politikus. S ha bármi lesz, hogy megváltozik évek múltán saját beszéde!

Mert az egyén egyéni életet voltaképpen nem él. Életviszonyaink társadalmakká hoztak össze bennünket s a nyelv e társadalmi életnek egyik formája. Azt a megtanult nyelvet, ahogy mi kaptuk, mi is átadjuk természetünk, lelkünk, vérünk örököseinek. Az egyén elvész, élete csak annyi, mint a vízbe eső kő hullása. Egy pár hullámot ver, ki többet, ki kevesebbet, s azután a víz felszíne megint csendes és sima.

20. Az egyéni nyelvfejlődés fázisai.

Az egyén nyelvének fejlődését különféle fázisokra osztani nehéz dolog, hiszen a határok pontos megállapítása szinte lehetetlen. Általában azonban azt tapasztaljuk — amint Sarbó Artur kifejté¹ — hogy más a gyermek beszéde, más az ifjúé, más a férfi é és ismét más az aggé. Amint az ember gondolatvilága, érzései koronként változnak, változik beszéde is. A gyermek csapongó fantáziája terjengős beszédre vezet. Az ifjú szókincese

hirtelen nagyra nő. Mind többet s többet absztrahál és igen élénken asszociál. De lassanként csendesebb lesz ritmusa, szabatosan használja szókincsét, a képzelet, a vágyak helyét «a mérlegelés, megfontolás foglalja el.» S ha hullnak a fogak s aggul a lélek, «ha a régi tapasztalatok pislogó mécsénél a külvilág eseményei iránti érdeklődés egészen megszűnik,» elmaradnak az absztrakciók és asszociációk s az agg szókincese ritkán lépi túl már a vegetatív élet közönséges fogalmi körét.

Sarbo a gyermekbeszéd fejlődését mechanikai szempontok szerint hat korszakra osztja.² Ezek: I. Élettani siketség és vakság (éhség okozta sírás); II. Szótagolatlan hangok; III. Gagyogás (kezdődik 5—6. hónapon); IV. Szótagolt tudatos beszéd; V. A hangos olvasás; VI. A hangcsere korszaka. E korszakok közül tisztán nyelvi szempontból semmi adatot sem nyújt a vizsgálódónak az I., mert benne a legprimitívabb nyelvi elemek sem fordulnak elő; hangtani szempontból fontos a II. és III.; szó és jelentéstan szempontjából érdekes a III. és IV. Az V. korszak elején már körülbelül kialakult az egyén nyelve, a hangos olvasás csak épp oly befolyást gyakorol egyéni nyelve fejlődésére, mint pl. egy jó rokon állandó hangsúly-hatása, vagy az apa taglejtése. A VI. korszak nyelvi szempontból semmi különös fordulatot nem mutat az egyén nyelve fejlődésében

21. Nyelvérzék.

De mindaz, amit egyéni nyelvről mondhatunk, csak filozófiai absztrakció. Elszigetelt egyéni nyelvelét nincsen, az egyéni nyelv voltaképen csak a

visszatérő nyelvi formáknak az a tömege, mely a közösség nyelvéből az egyénben, viszonyai, törekvései miatt bizonyos állandósággal csoportosul. Körülbelül így érti az egyéni nyelvet Hermann Paul is, midőn ezt mondja: «Auf einem gewissen Gleichmasse in der Auswahl aus den möglichen Ausdrucksformen beruht am meisten die charakteristische Eigentümlichkeit der individuellen Sprache.»¹³ Ha tehát valaki kezdő életének nagy részét pl. egy tanyán, egy pusztán töltötte, a népies kifejezések, nyelvvalakok nyelvkincsében nagy részt foglalnak el. Ha ez az egyén keverékes nyelvű városi életbe kerül, eleinte nem fogadja el a városi nyelv idegenszerű kifejezéseit. Miért? Azt mondjuk, mert nyelvérzéke nem engedi. A nyelvérzék tehát egyéni nyelvsajátság, mely mindenkinél más és más fokban és minőségben van meg. Az egyéni nyelvérzések összessége állapítja meg, mi helyes, mi nem helyes a közösség nyelvében.

b.) A nyelv élete a közösségben.

22. A nyelv változásának földrajzi oka.

Az egyének, mint láttuk, társadalmakká csoportosultak s egyes kisebb-nagyobb embercsoportok sajátos nyelvi közösségeket teremtenek. Ilyen nyelvi közösség él egy család tagjai közt, egy testület tagjai közt, egy gyár munkásai közt, egy helység lakói közt, egy táj lakói közt, egy politikai egység (vármegye, kerület) tagjai közt, egy földrajzilag elszigetelt vidék lakói közt, egy nemzet fiai közt — szóval mindazon társadalmi alakokban, melyek egy nemzeti nyelv korlátain belül, az életviszonyok miatt keletkeztek. És azonegy nyelvi közösségen belül különféle elvont fázisokat különböztetünk meg.

Mert valamint az egyén nyelve, úgy a közösségek nyelve sem állandó. S itt eljutottunk a nyelv változásának második főokához, melyet a történeti-vel szemben földrajzinak nevezhetünk. Különléle vidékek lakói önmaguk közt élenkebb érintkezésben élnek, mint ugyane lakók más vidékek lakóival. A Dunántúl lakóinak északra és kelet felé a Duna határa. A közlekedési eszközök technikájának nagy fejlődésével ugyan mindinkább veszít választó erejüket a természetes határok, de azért B a l a s s a József, midőn osztályozta a Dunántúl nyelvjárásait, sok helyen a Duna vonalát vehette határnak. A nyelvváltozás földrajzi oka főként nem is a jelenre, hanem a multra vonatkoztatandó. A geográfiai izoláltság, a nomád élet dacára, állandóan új apró nyelvi közösségeket teremtett a nagy nyelvi közösségen belül, amelyekből aztán új nagy nyelvi közösségek támadtak.

23. Köznyelvek. 4 nyelvfejlődés centrális elmélete.

A nyelvi közösségek legfontosabb formái: a kö z n y e l v e k, a nyelvjárások.

Ezen, hogy kö z n y e l v, a nyelvi és nyelv-tudományi köztudat általában kettőt ért: egy beszélt nyelvi egységet s egy leírt nyelvi egységet. A beszélt nyelvi egységet nevezhetnők közbeszédnek, a másikat i r o d a l m i k ö z n y e l v -nek. Z o l n a i Gyula ezt i r o d a l m i n y e l v -nek nevezi, az előbbit a t á r s a l g á s n y e l v -é-nek s nincs okunk ezen igen találó elnevezéseket megváltoztatni. A kettő közt főként az a különbség, hogy a leírt köznyelv, természeténél fogva konzervatívabb, mondattana erőbben van kifejlődve, mondatszerkezetei bonyolultak. Az élő nyelv —

nem gondolva a szónoklásra, mely csak a legnagyobb szónokoknál közelíti meg a közbeszédet s különben is irodalmi formákban alakul — az élő nyelv jobban kedveli a rövid mondatokat s amit az írónak mondat-árnyalatokkal kell kifejeznie, azt a beszélő könnyen kifejezi a hangsúllyal.⁵

Minden köznyelv az öt beszélő egyének nyelvi műveleteinek összessége. Már pedig az egyén nyelve, mint láttuk, folytonosan változik. A folytonos változások az egy társadalmi rétegbe szorított nyelvi egyének közösnek vélt nyelvét állandóan változtatják. Fizikai és lelki, külső és belső okokból nyelvi változás kél az egyénben. Dehogyan marad az a társaséletben elszigetelten! Az egyén felkapja, szomszédja eltanulja s terjed az új nyelvi forma, mint a tóba dobott kő körött a gyűrűző hullám. E nyelvi változások egyéntől egyénhez vándorolnak. Soknál megmaradnak, nyelvének időszakra vagy mindvégig jellemző sajátságai maradnak. Sok egyszer használja s nyelvében látszólag nyomtalanul tűnik el e használat hatása; vagy csak homályos, analógiás hatásokra képes nyomai maradnak.

A nyelv élete hát folytonos hullámváz — mondanók. Csakhogy ez a szókép is sántít. Mert a tenger hullámai egy szélén állandóan változó, de tömegére nagyjából állandó anyagnak alaki nyilvánulásai. Az élő nyelvnek azonban nincsen semmi állandó tartalma, hacsak az új nyelvi formák alkotásának útjait nem tekintjük annak. De ez utak higanyélete is merő állhatatlanság. Egymásba csavarodnak, szertefutnak szabálytalanul a beszélő nyelvegyének ajkain s rendszert beléjük filozófiailag fejletlen ó-grammatikusok adtak s a rendszertelenségnek ez erőszakos grammatikai rendszereit a maradi hagyomány állandósítja.

Egyetlen megfigyelés reális a nyelv életének magyarázásában. S ezt röviden a politikailag, földrajzilag szorosabban együvé tartozó társadalmi embercsoportok beszéde centrális életének nevezhetjük. Az elméletet, amely a nyelvfejlődés útjait a centrális élet megállapításával magyarázza, röviden a nyelvfejlődés centrális elméletének nevezzük.

Az új nyelvi formák alakulása annál könnyebb, mennél közelebb vannak a beszélő egyének egymáshoz, mennél többen és mennél többet vannak így közel egymáshoz. E közelvalóság különösen kedvező a nagy városokban és ennél sokkal kedvezőtlenebb a vidéken, a kis városokban, a tanyákon stb. A nagyvárosokban az új nyelvi formák útjai sűrűn keresztezik egymást. E keresztezéseken a nyelvi fejlődés mintegy összesűrűsödik s a fejlődés ez elevenebb helyeiből sugárzanak ki az új nyelvi fejlődés útjai: e keresztezések új fejlődések középpontjai lesznek. Nem szabadna tehát azt mondanunk, hogy a nyelv fejlődik, mert hiszen e fogalom a történésnek bizonyos irányait teszi fel. Már pedig a nyelvi változások nem geometriai irányokból indulnak. Az imént alakult fejlődési centrumból kiinduló sugár már tövében áttörhet egy más sugarat s új centrum szülője lehet. Pozitíve tehát csak annyit mondhatunk, hogy a nyelv élete centrális természetű, vagyis apró fejlődési gócpontokból kiinduló; de ne feledjük, hogy e centrumokban sincs semmi állandóság. Tiszavirág életük megérzékíthetetlen.

Ez a centrális életű nyelv a városok, helységek határain túl megszakadna s tényleg kisebb földrajzi egységekre bomlana, ha az emberek egész életüket azonegy helyen töltenék el. Ámde a folytonos utazgatás s a modern közlekedési vívmá-

nyok (gőzhajó, vasút) ezeket a földrajzi egységeket is óriási nyelvi centrumokká tették s a belőlük kiinduló nyelvi fejlődések útjai valóban — a vasútak és hajójáratok. (Vasúton hozták pl. Budapestre a cselédleányok az özést, stb.) E közlekedési eszközök lehetővé tették, hogy az irodalom a könyvnyomtatás dajkáló karján egy új nyelvet adott az emberiségnek. És pedig olyat, amely valóban állandó, legalább az u. n. beszélt köznyelvhez képest állandó. Ez az u. n. i r o d a l m i n y e l v. Milyen ennek az élete?

Voltaképpen: semilyen. A papirra rögzített nyelv már nem nyelv. Emléki képe csak egy megtörtént nyelvi alakulásnak. Általa nyelvi formákat asszociál tudatunk. Csakhogy az a bökkenő, hogy a szerint, hogy ama pillanatban mely nyelvi centrumok körébe tartozunk, más és más az, amit ez írott emlékekhez kapcsolunk. És hallottam már, hogy özően olvasta a nyomtatott szöveget a szegedi és hallottam már, hogy ezően olvasta ugyanazt a debreceni.

De a dolog lélektani természete magyarázza, hogy ennek a beszédrajznak van tényleges nyelvi hatása is. Á l l a n d ó s í t. Alig néhány száz éves a nyomtatás s imhol mondatszerkezeteket adott a nyelveknek, de annyit, hogy a könyvnyomtatás nélkül a fele sem fejlődött volna ki. A beszédben nincsenek bonyolult mondatszerkezetek. Az írásban tovanőnek e mondatkapcsolatok, akárcsak a dinnye indái, amelyek a főgyöker vagy főtő elhalása után is fejlődnek és új gyökeret vernek a földben.

A fejlődés útja azután a következő:

A leírt mondatok analógiájára eleven mondatot alkotunk és alkalomadtán, különösen a sokat beszélő, kicsit mondó politikai és nagyvárosi tár-

sadalmi életben e mondatokat természetellenes szónoki pózokban felhasználják. Minő szédítő út a tanyai paraszt mesemondásától az országos politikus végéremehetetlen körmondatáig!

Ennek a leírt nyelvnek sok nyelvi hatásán kívűl igen figyelemreméltó szómegőrző sajátsága. S egy nép az irodalma nagy, helyesebben: hatásos íróinak nyelvében él.⁶ Ezek a leírt szóhasználatok szintén mulékony nyelvi jelenségeknek megrögzítései. Mint a beszélő egyén az élő beszédben, a nagy, a hatásos író is (ez irodalmi nyelvegyn) írásában sok újszerű szót, jelentést használ. Minden nagy író nyelvújító, mert minden nagy író nyelvegyéniség. «Minő bámulatos eszköz a nyelv a nagy író-művészek kezében! Folyton élünk vele és alig sejtjük mélységét, fordulatosságát, jellemző erejét. A költők mintegy bányát építenek benne, új nyelvanyagot hoznak felszínre, mélyebb, színesebb jelentést adnak a közkeletű szónak, feltámasztanak elhalt kifejezéseket, ismét megaranyoznak elfakult kifejezéseket és meggazdagítják és bővítik lélkünkkel azzal, hogy meggazdagítják és bővítik nyelvünket.»⁷

24. Nyelvjárások.

Láttuk már, hogy a nagy közösségeken belül apró közösségek vannak s ezeknek nyelve is sajátos új tulajdonságot mutat. A nyelvjárás nem egyéb, mint egy ilyen kisebb közösség nyelve. Így értelmezve a dolgot, a szaknyelvek is csak nyelvjárások. A hajósok közt százával élnek műkifejezések, amelyek tímárok előtt ismeretlenek s viszont. De nemcsak mesterségeknek van sajátos nyelvjárásuk. Egy nagy város bizonyos

társadalma köreiben is sajátos köznyelv uralkodik. Ismeretes, hogy Budapest bizonyos köreiben a germanizmusok a nevetségességig vadul burjánzanak. Ilyen apróbb körök beszéde az ismert úton, a nagy köznyelvbe is szétsugárzik. Ma már Zentán is van aszfaltbetyár (utcai növadász), pedig ez az alak először Budapesten koptatta a flasztert. Először pesti diákok mondogatták: be a d-lak s ma már a házmaster is ezzel fenyegeti a lépcsőpiszkoló leányzót. Édes öregem, mondogatják egymásnak a második gimnazisták. Budapest nyelve különösen érdekes magyar nyelvjárás. Tudományosan még nem jellemezték. Sok elem benne népi eredetű, sok annak eredménye, amit én nyelvbeli pajzánságnak neveznék s fiziológiai úton magyaráznék. Ugyanaz a jelenség ez, amelyet a bölcsőben ringó gyermek mozgó ajkain tapasztalunk; (valami értelmi cél nélkül való élettanba vágó izomrángatódzás, szájgyakorlat); amely a sakk- és kártyajátékos állandó szólásain nyilvánul s amely tréfás leányokkal Szinnyei-Merse-nek nevezteti a szép kék eget (tán mert egy kék színhatást igen intenzíve éreztek egy Szinnyei-Merse-képen); diszkréciónak a gumirádlit (talán egy diszkrét kirándulás emlékeül). E nyelvbeli pajzánság szüli a sok szójátékot, melyek szinte jellemző tulajdonságát teszik korunknak. De e nyelvjárásban sok más, tréfás eredetű, metaforás nyelvvalak van. - Guszta az, ami szép, csinos, gusztusos. Az «ugratás»-nak héklizés a neve. Aki indulóban van, azt mondja: . . és most a távozás rögzös mezejére lépek. Erre aztán azt felelik neki: Isten veled és gyöngyharmat. A zsidó zsé-vé lett; Lipi a lipótvárosi ifjú. A rémnek vannak efféle rémes összetételei: rémnagy,

rémjó. A tanbetyár gyermekverő tanító, ki a pálca-pedagógia híve. A vici: viceházmester, a vicéné az ő nehéz életének párja stb. stb.

De a keverékes városi nyelvnél történeti és lélektani szempontból tán még érdekesebbek a népies nyelvjárások. Ezek geográfiai közösségek nyelvei. A népies nyelvjárások tanulmánya fontos, mert a nép még manapság is keveset érintkezik más nyelvjárások vagy nyelvek egyéneivel s így nyelvében sok a megőrzött régiség. Azután meg a nagyobb köznyelvek az irodalmi nyelvekkel állandó kapcsolatban vannak, de a népi nyelvek nem s így ezeken a nyelv belső életét is jobban megfigyeljük. A népi nyelvjárásoknak tanulmánya gyakorlati szempontból is fontos. Az irodalmi nyelv, úgy szokták mondani, fölfrissül, ha visszatér a népi nyelvhez.

25a. Nyelvjárások és nyelvek

között tehát nem fokozati különbség van, hanem minőségi; valaha minden nyelv nyelvjárás volt. Egy nyelvjárásból akkor lesz nyelv, ha a nyelvjárással élő közösség politikai önállóságra tesz szert. Valaha a magyar nyelv is csak egy nyelvjárása volt a finnugor ősnyelvnek. De a magyarság kilépett a régi közösségből, elvándorolt, új hazát szerzett magának, politikai önállóságot s így lett nyelvjárása önálló nyelv.

c. Nyelvek keveredése.

26. A nyelvváltozás harmadik főoka.

A nyelvváltozás harmadik főoka a nyelvek keveredése. Az egyes egyének nyelve is nagy hatással van egymásra. De sokkalta nagyobb az a hatás, amelyet szomszédos nyelvek s érintkező népek nyelvei egymásra gyakorolnak.

A nyelvkeveredésnek magának egyik főoka a két- és sok-nyelvűség. A kultúra fejlődése minden művelt embernek kötelességévé tette, anyanyelvén kívül még legalább egy nyelvnek tanulását. A két nyelvet tudó ember sokszor tudatlanul, sokszor tudatosan beviszi a megtanult nyelv formáit, szerkezeteit anyanyelvébe. Így értjük meg a német nyelvnek ezrekre menő francia elemeit s a rengeteg sok budapesti germanizmust.

De a magyar nyelv német elemei s a német nyelv francia elemei között igen sok a már régebbi átvétel. A nyelvkeveredésnek még régebbi oka a népeknek s nyelveiknek gyakori érintkezései. A bolgárok ural-altái nyelvet beszéltek valaha. Ma már szláv az anyanyelvük. Romániának északi részében, Román várostól északra sok oláh falu van (pl. Mikloseni), melynek lakói valaha színmagyar csángók voltak s ma már csak régi katolikus vallásuknak *ungur* elnevezésében él régi magyarságuknak nyoma. Magyarul már egy sem ért, mind oláhul beszél. Az oberlausitzi vendek is napról-napra feledik nyelvüket. Az amerikai magyarság így beszél magyarul:

A: Halló Miszter Tóth! Ismeri Szabó majnert, aki a mult héten mufolt ki innét az apstézről?

B: Jesze! És miért kérdezi?

A: Bráderja, aki kárpenter, tegnap a reggeli trénnel érkezett meg az ó-kóntriból.

B: Ne mondja! Hát minek jött erre a plézsre? hiszen itt nincs kárpenter-sap!

A: Talán a majnában fog dolgozni, mint a bátyja.

B: Hiszen a majna most stappol, az öreg majnesek sem dolgoznak s a bász azt mondta, hogy egy hónapon belül aligha fog megindulni a munka!

A: Nem baj! Várhat; van hol burdon lennie, amig pedát kap.

B: Sietek a bucsér-stórba lancesért. Gud báj Miszter Balázs!

A: Gud báj.^{18a}

Sajátságos, hogy a nép nyelve is mennyire hajlik a keveredésre. Valami *ur h a t n á m s á g* van benne; szereti előkelőbb társaságbeli kifejezésekkel, latin s idegen szavakkal ékesíteni beszédét. Persze, hogy rettenetesen kiforgatja a római idiómát eredeti mivoltából. «Na a naccsága ollan szépen tud danúnyi, hogy emehetne evvel a hanggal az o p e r á c i ó b a is!» mondja a bámuló szobalány dalos urasszonyának.^{18b}

De a legérdekesebb példa az albán nyelv, melyben vannak román, török, szláv, újgörög elemek. A tudománynak hosszas munkájába került, mig kiderülhetett, hogy az albán is indógermán nyelv. Nem csoda. Tíz szó közül kilenc idegen benne s csak egy ősi albán.

27. Alaktani átvételek.

A nyelvkeveredés legszembetűnőbb példái a szóátvételek.

A szó valóban a nyelvnek legmozgékonyabb eleme, könnyen megy át egyik nyelvből a másikba. De hat egymásra a nyelvek hangalakja, vannak alak-, jelentés- és mondattani hatások is.

A szóátvétel leggyakoribb oka újabb kulturfelfordésekben keresendő. Midőn a magyar nemzet fölvette a kereszténységet, kénytelen volt különböző szláv tanítóitól a kereszténység szláv terminológiáját átvenni. Mikor a pálmát üvegházakban hidegebb égőv alá viszik, a növénnel vele megy a neve is. A görög *musicé*, latin *musica*, német *Musik*, magyar *muzsika* alakban jelentkezik. A *káv*é (*Kaffe*) az egész világon el van terjedve. Ugyanaz a neve lent Konstantinápolyban, és fent Hammerfestben.

A német *-ist* képző, mely a németben is eredetileg csak ritkán volt használatban (*Turist*, *Jurist*), újabban igen elterjedt. (vö. *Hornist*, *Comptoirist*, *Lagerist*, stb.) — a magyarban *ista* alakban él. Nálunk is erősen fejlődik újabban. A régebbi *gimnazista*, *elemista* val szemben ma már van *elsőista*, *másodista*, sőt néhol az első osztályosokat, kiket *pacal*-nak gúnyolnak a nagyobbak, *pacalistáknak* nevezik. Az *-izmus* is («Die Ismen!») ilyen divatos, latin-német eredetű képző. A régi jó (vagy tán nem jó) *germanizmus*, *barbarizmus* analógiájára van már *schopenhauerizmus*, *marxizmus*, *herbertspenzerizmus*.

28. Jelentéstani hatások. A népetimológia.

A nyelvkeveredés jelentéstani hatásának legérdekesebb példája a népetimológia.

A népetimológia, vagy ahogy Kúnos nevezi:

a nyelvtudomány költészete lidércfény, mely az emberi gondolkodást minduntalan félrevezeti. Rajta a szó-alakulásnak azt a faját értjük, midőn a beszélő egyén egy tőle félreértett — jobbadán idegen köznyelvi vagy nyelvi — szónak új alakot ad, általában olyat, mely egyúttal a szó hamis eredeztetésével függ össze.

A magyar katona vakparádé-nak hallja és mondja a Wachparade-t; a német ebből, hogy unguentum Neapolitanum, ezt csinálta: ein umgwendter Napoleon. Pan, Homeros szerint a mindenség ura, pedig eredetileg Παν a nyájak, legelők istene volt. A nép nevet bizonynyal a πας szóval fogta kapcsolatba. Van úri népetimológia is. A Magyarországon nem rég divatos cabaret-estélyeket rossz nyelvek kavarék-estélyeknek nevezték. «Ez az ember ellengyógyszerész» mondta egyszer valaki tréfásan (antipatikus). Az úri népetimológiához tartozik, mert nem egyéb, mint ennek nem — népi és tudatos formája — a szójáték. Mindezek a jelenségek a nyelvbeli pajzán-ság-nak nyilvánulatai. (vö. 37. l.)⁹

29. Nyelvujítás és nyelvtisztaság.

A nyelvkeveredésnek lehetnek politikai okai és eredményei. A keveredő nyelvek közül az egyik győzedelmeskedik s ennek politikai következményei lehetnek. Ezért az idegen elemek ellen állandó a küzdelem az egyes nemzeti nyelvek életében. Rómában az államhatalom gondoskodott a nyelv tisztaságának megőrzéséről. Tiberius császár minden idegen (értsd: görög) szót ki akart dobni a latin nyelvből, még a meghonosodott emblém-at

is; ha nem volt megfelelő latin szó, inkább körülírásokat használtatott.¹⁰ Caesar és Cicero mindig igyekeztek a görög szavakat elkerülni, ámbar Cicero leveleiben igen sok graecismus van. Az újabb korban a francia forradalom veti fel nagyobb mértékben a nyelvújítás kérdését, Németországban pedig nagy apparátussal kezdi németre fordítani a latin és görög szavakat Joachim Heinrich Campe, a híres pedagógus és ifjúsági író, a Humboldt-fiúk nevelője, Kantnak, Lessingnek, Mendelssohnnak barátja. Óriási munkásságának azt a részét, melyre utalni akarunk, ő maga sem első helyen említi önszerkesztette sírfeliratában: «Er pflanzte wengleich nicht immer mit gleicher Einsicht und mit gleichem Glück, doch immer mit gleichem Eifer und mit gleicher Treue Bäume in Gärten und Wälder, Wörter in die Sprache und Tugenden in die Herzen der Jugend.» Nyelvújító törekvései, melyeknek végső eredménye évtizedek kinyomatott előmunkálatainak befejezése: nagy németesítő szótára 1813 elején jelent meg, elkeseredett és hatalmas ellenségeket szereztek számára. Kortársai ugyanis nem tértek napirendre Németországban sem e törekvések fölött. Nagy röpirat-irodalom keletkezik s a vitába nem kisebb emberek szólnak bele Campe ellen, mint Goethe s utána Grimm Jakab. Puristáknak nevezte a kor Campet és követőit s ezen ugyanaz értendő, mint a mi «nyelvújító»-inkon.

Campe alkotásaiból meg is maradtak egyesek. Pl. Zerrbild: Caricatur; Zartgefühl: Delicatesse; folgerecht: consequent; a «rendezvous»-t is ő nevezte el Stelldichein-nek

E nagy német purista-háború élesztette Magyarországon a nyelvújításnak régebben lappangó parazsát.¹¹

Különben annyi bizonyos, hogy minden nyelv

idegen elemei két részből állanak. Vannak meghonosodott idegen elemek s vannak meg nem honosodott, felesleges idegen elemek. «Balga volna» — mondja Grimm Jakab — «aki a németből is ki akarná küszöbölni e szókat: Engei, Teufel, Priester, Altar, Pfeiler, Kreuz, Natur, Körper, Fenster stb.» Éppen olyan balga, mint hogyha valamelyikünk szintén idegen eredetük miatt elvetné e szavakat: pap, kereszt, ablak, asztal, zsoltár, mise, polgár, pohár, kehely stb. «Jeder Sprache» — mondja Grimm¹² — «welche sie auch sei, stehn ausser ihren heimischen Wörtern auch fremde zu, die der Verkehr mit den Nachbarn unausbleiblich einführt und denen sie gastrecht widerfahren liess. Sie nach langer Niederlassung auszutreiben ist eben so unmöglich, als es die Reinheit der Sprachsitte gefährdet, wenn ihr Zudrang leichtsinnig gestattet wird.»

Vagy Széchenyit idézzük, kinek a nyelv életébe is olyan átható pillantása volt? «Ha van saját szavunk, ne törjük az idegent, ha pedig nincs s nyelvünk bányáiból nem teremthető, vagy pedig honi szavunk csak egy arányzattal is — nuance — mást jelent, mutassunk az idegen, minket gazdagító s az anyanyelvvel majd-majd összeforrandó szó iránt éppen annyi hospitálitást, mint amennyivel régi magyar szokás szerint fogadjuk a jövevényt.» (Világ).

Ilyen feltétlen vendégszeretetet érdemelnek a nemzetközi idegen szavak (hotel, meter, tragédia, tragikus, valamint a tudományos műszavak).

A nyelvek tisztaságán Antibarbarus-ok öröködnék. De e feladatok, melyek a nyelv jelenének apró-cseprő bajait vitatják, voltaképp nem nyelvtudományi, hanem nyelv-művelői feladatok.

Voltaképpen a nyelvérzékből alakult nyelvbeli köz-tudatnak dolgai, vitatásukkor tehát a nyelvnek tudósa is csak mint beszélő egyén szerepelhet.

Viszont sokak szerint a régi nyelvállapotok is figyelembe jönnek nyelvhelyességi kérdések eldöntésénél. Révai is főként a multa hivatkozhatott, midőn a magyar nyelvhelyesség kérdéseinek kút-jába kihúzhatatlan követ dobott: az ikes igék kérdését. Egy évszázadon keresztül vitatkoztak a magyar nyelvészek azon, kell-e ikes ragozás, melyek az ikes igék. S ime, ma, mikor új kutatások bővítik a kérdés adatait, ma ott tartunk, hogy felállítottuk — az állandó és változó ikesek kategóriáit. Hiszen a mult is csak az ingadozás példáit mutatja.¹³

d. Az analógia.

30. Az analógia fontossága.

Nemcsak a közösségek nyelvének, hanem az egyéni nyelv életének is egyik főalapja, a továbbfejlődésnek egyik főbiztosítója az analógia. «Éppen abban van» — mondja Gombo cz Zoltán — «az új-grammatikus iskola érdeme, hogy igyekszik azt a határt minél pontosabban megállapítani, a meddig az analógiás hatás terjedhet.»¹⁴ Ez egyike az újkori nyelvészet legérdemesebb igyekezeteinek, mert egyúttal a legnehezebb nyelvtudományi feladatok közé tartozik.

Mert az analógia igen fontos szerepét játszik a nyelv életében. Talán Brassai túlzott, mikor azt mondotta: «Én a nyelvészetet az analógiák tudományának merném nevezni.»¹⁵ De túlzása érthető. Hiszen már korán észrevették nem nyelvtudósok is a nyelvalkotó erők e hatalmas áramát. Nálunk már Arany János hivatkozott analógiás nyelv-

magyarázatra, pl. az a k i, a h o l fejtegetése alkalmából.¹⁶ Dehát mi is az az analógia? Miben áll az analógia útján való nyelvalkotás?

31. *Mi az analógia?*

Az emberi nyelv elemei bizonyos sajátágaik alapján apróbb s nagyobb csoportokká alakultak. E csoportok nem állandók. De annyi bizonyos, hogy a nyelvnek minden egyes alakja egy bizonyos csoporthoz tartozik. Pl. ha azt mondom: asztal, akkor eszembe jut vagy juthat sok más butordarab, tehát: szé k, á g y, s z e k r é n y stb. De az is lehet, hogy e szó lelkemben a főnevek csoportját tolja előtérbe, hiszen asztal éppúgy főnév, mint ember, állat, gondolat, játék s ezek között még az a szorosabb kapcsolat is megvan, hogy azon egy grammatikai funkcióra képesek (pl. alanyok lehetnek a mondatban.) Így asszociálják egymást a tárgyak, az azon egy ragu és jelentésű határozók stb. Ha már most egy csoport szóalakja grammatikai változás útján egy más csoport szóalakjába megy át, akkor az első csoportnak egy más szóalakja könnyen megy át ugyanazon az átalakuláson, mint az ő mintája. Az alany-szerepű főnevek csoportja mellett pl. ott van a tárgyak csoportja. Ha az asztal:asztalt alakban is él, akkor mi sem könnyebb, mint hogy ennek mintájára, vagy ahogy a nyelvtudományban mondjuk: ennek analógiájára egy más alany-szerepű főnév, pl. ember ugyanez átalakuláson megy át szükség esetén s lesz belőle embert. Paul e folyamatot így fejezi ki matematikai képlet alakjában:

asztal : asztalt = ember : x

Az ismeretlen *x*-et úgy kapjuk meg, hogy a második arány (az aránylat második része) első tagján ugyanazt a változást visszük véghez, mint az első arány (az aránylat első része) első tagján. Vagyis „*t*” raggal látjuk el. De ez a processzus a normális nyelvi életben tudattalan.

32. Alakvegyülések.

Végokaiban szintén analógiás alakulatoknak tekintjük ama nyelvi formákat, amelyek kombináció, kombináló szóalkotás néven szerepelnek a nyelvtudományban. Különösen Hermann Paul¹⁷ és Simonyi Zsigmond¹⁷ hangsúlyozták ez alakok tanulmányának fontosságát. Nem új kategóriák ezek. Sajátos nyilvánulásai csak az analógiás nyelvi fejlődéseknek.

Egy kis tanítványom pl. egyszer óra elején azt jelentette, hogy ő leckéjét megcsinálta ugyan, de csak a piszkázatot hozta el. «Mit?» — kérdeztem — «A piszkázatot» — felelte a szomorú fiúcska. Alig, hogy ezt meghallgattam, látom, hogy egy másik gyermek is jelentkezik s ő is csak a piszkázatot hozta el. Kisült, hogy ez közkeletű diákszó. Hogy keletkezett ez a szó? Valamilyik iskolás fiú egyszer ki akarta mondani ezt, hogy piszkozat. Tartalmi kapcsolatánál fogva a tisztázat jutott eszébe. Ez a fontosabb, ezt nézi meg a tanító, ez a szebb, ezt teszi el emlékül a gyermek. Már-már ki akarta mondani. De mint-hogy az inpurum-ot akarta jelezni, a piszkozat szónak hirtelen elképzelt (elvont) gyökével, mely azonban tisztán, tudatosan egy percig sem élt a gyermek lelkében, az erős hatású tiszt-

tázat analógiájára megcsinálta a piszkázat szót. A szót a társak felkapták, a szó elterjedt az új nyelvi formák terjedésének titokzatos útjain s mikor én hallottam, már a diák-nyelvnek szerte használt alakja volt.¹⁸

Ez az analógiás alakvegyülés igen gyakori a gyermeknyelvben. Simonyi meséli,¹⁹ hogy kis fia gyakori szövegyítése vezette őt Kombináló szóalkotás című értekezésének megírásához. Ez értekezés nálunk e jelenségek első tudományos tárgyalása. Az ő kis fia, meséli Simonyi, a citromlét citroleum-nak nevezte el, nyilván a petroleum analógiájára. Zavaros fejecskéjében a petroleum s a citromlé szoros analógiás csoportba tartoztak. Így mondta egy kis tanítványom is egyszer, mikor a Toldi cselekményét vázoltuk: «Ekkor Toldi elmélázkodik.» Analógiás vegyülete ez e kettőnek: elméláz + elálmélkodik. Ez az analógiás alakvegyülés igen gyakori a mondatalakok közt is. A nyelvek, különösen a beszélt nyelvek tele vannak ezekkel. De az irodalmi nyelvben ritkébbak. Paul e jelenségeket részletesen tárgyalta s ugyancsak ő jegyzi meg: «Nicht bloss die nachlässigere Umgangssprache ist voll davon, sondern selbst hervorragende Schriftsteller bieten nicht wenige Beispiele.»²⁰

Ime pl. azt írja Goldziher egy értekezésében:²⁶ «A partokat érintő indusok lerakták áruikat és felvették, ami nekik való volt; aztán tovább álltak.» Ez utóbbi kifejezés nyilván vegyülete e kettőnek: továbbmentek + odébb álltak. Azt mondja Petőfi Az apostolban: Jobban lett dolga a fiúnak. Nem kellett többé lopnia. Valójában a fiúnak jobb dolga lett s ezért jobban élt ezután. Klasszikusok tartalmi kivonatainál hányszor átsap az író a jelenből a

multba, mintha az esetnek ő volna első elbeszélője. Mondanom se kell, hogy e kifejezés a napilapoknak éji munkában fogalmazott szerkezetei közt oly gyakori. Németországban Reichs-Deutsch-tól hallani e kifejezést: Dieses Haus gehörte unser (d. H. gehörte uns + d. H. ist unser). Gyakori ez is: sich befindlich (sich befindend és befindlich keveredése). Behaghe!²² Reuternek e mondását is idézi: (wat gelt mi dat an». Ha nem sajtóhibával állunk itt szemben: itt is nyilvánvaló a keveredés (was gilt mir das + was geht mich das an; avagy! l h helyett szedetett?)

33. Ellentétre alapított analógia.

Szily Kálmán így nevezi az analógiás alakulatoknak amaz érdekes csoportját, midőn az egyes kifejezések közt, amelyekből analógiás alakulat támad, ellentét van. Ő konstataulta, hogy pl. a láthatatlan-ból láthatatos lett (pedig nincsen láthatat); türhetetlen-ből türhetetesség (pedig nincsen türhetet); ártatlan-ból ártatos (pedig nincsen ártat) állhatatlanból állhatatos (pedig nincsen állhatat) stb. Simonyi Zsigmond ez alakokat elvonás eredményeinek tartja s azt mondja, hogy az ellentétre alapított analógia nem egyéb, mint az elvonásnak az az esete, mikor a fosztó jelentésű szóból -at, -et-es főnevet vonunk el, nyilván az -at, -et-es élő főnevek hatása alatt. Ezeket önálló, élő, új töveknek érzi a nyelvérzék, amelyekből az általános nyelvszokás szerint kellemetes-féle alakokat képezünk ös, ös képzővel. (Vö. egyebekben Nyr. 33:573).

34. *Analógia és asszociáció. Kereszteződések.*

Az analógiás alakulatoknak újabb tudományos tárgyalása, a néplélektani irány érdeme. Steinthal volt az, aki Humboldt után először mutatott rá az asszociációs lelki fejlődések nyelvéleti fontosságára. Az analógiás nyelvi alkotások nem egyebek, mint világos vagy komplikált asszociációk nyelvi eredményei. Már ebből is látjuk, milyen fontos szerepet játszik az analógia a nyelv életében.

De ha az analógiás fejlődések nem kereszteznék egymást minduntalan, sivár volna a nyelv élete. A törvények egy irányban való érvényesülése szomorún hatna ránk, akár egy eszperántó-szöveg. Csupa rend, csupa bizonyosság, de a nyelvgépezet bódítóan egyhangú zakato!ása elpusztítaná a nyelv finom árnyalatait, a nyelv e költői tulajdonságait s Arany nyelve semmiben sem különbözhetne az Ilosvayétól. Jó, hogy a nyelv életének a falanszterkorszakát még elképzelni is bajos dolog.

V. Nyelvtudomány és nyelvtan.

A) A hangok.

35. A hangtan.

A hangok a nyelvnek ama legkisebb elemei, amelyek minden különösebb tudományos apparátus nélkül létre hozhatók. Izolált életük csak igen ritkán jelentkezik indulathangokban és egytagú szakspekulációk és gyakorlati célok s nem a nyelv igazi természete eredményezte, hogy benne látvakban (pl. magyar *ó*), Különben csak nyelvtani ták a nyelvnek legkisebb elemeit. A nyelvtannak s a nyelvtani alapon álló nyelvtudománynak azt a részét, mely a hangok változásaival, életével foglalkozik, *hangtan*-nak nevezték.

Rajta ma már kettőt értünk: történeti *hangtant* és *fonétikát*. Az általános nyelvtudomány körébe csak az utóbbi tartozik.

36. A fonétika határtudomány.

Minthogy a fonétika az élő nyelvet veszi vizsgálat alá, nemcsak magának az élő nyelvnek hangzásával foglalkozik, e hangzás fölvételével s megállapításával, hanem ama fiziológiai feltételekkel is,

melyeknél bizonyos hangokat a beszélő egyén létre hozhat. Mig tehát egyrésről az akusztikával érintkezik, másrésről a beszélésnél szereplő szervek élettana is bűvárlatainak tárgya.¹ A szájúreg, a gége, a tüdő működésének ismerete nélkül el sem képzelhetjük a hangoknak, a beszédnek, az egyén-nél való keletkezését.

37. A fonétika módszerei.

Manapság, mikor a fonétika eredményeit különösen a modern nyelvek tanításában jól értékesítik, e tudomány szinte önállósult s bizonyos irányokban fejlődött. Az irányok jellegét a követt módszerek adják meg.

Két módszere van manapság a fonétikának. Az egyiknek legkiválóbb képviselője a párizsi Rousselot, a másiké a lipcsei Sievers Eduard. Rousselot a kísérleti fonétika megteremtője, Sievers — bár a «várakozás» udvarias formájában — há tározottan ellenzi a kísérletnek alkalmazását a fonetikában s csak egyetlen egy segédeszközt enged meg: egy mellényzsebben is elhelyezhető fogós tükröt, mellyel saját ejtésünk külső formáit megfigyelhetjük. Azt mondja, hogy az új korszak bámulatos grafikai apparátusai pontosan följegyzik ugyan a kiejtett hangokat, csak az a baj, hogy az az egyén nem beszél olyankor úgy, mint a közönséges életben szokott. A két módszer között jár a mi Balassa József-ünk rendszere, ki egyes kísérleteknek (pl. a sztomatoszkópiái vizsgálódásoknak) eredményeit felhasználja, jóllehet iránya nem kifejezetten kísérleti.

Rousselot módszerével iskolát alapított s kétségtelen, hogy eredményeket ér el. E helyen csak

egy legújabb eredményre utalok. *Panconcelli Calcia* (De la nasalité en italien Paris, 1904) Rousselot módszerével, kísérletekkel 12, Olaszország különféle vidékeiről származó ember nazalizálását figyelte meg s arra a fontos eredményre jutott, hogy az olaszban sokkal több a nazalizálás, mint a franciában, de e nazalizálás a fejlődésnek még csak kezdetén van.

A másik fontos módszertani kérdés a fonétikában a hangrendszerek kérdése. Szükséges-e, lehetséges-e a zárt rendszerek alkalmazása? Ha tekintetbe vesszük, hogy minduntalan a fonétikai és hangtörténeti érdekek kereszteződésével állunk szemben, jogosnak fogjuk találni a Sievers álláspontját: «Ich meine also, wenn auch im ausdrücklichen Gegensatze zu dem grössten Teil der die phonetische Literatur beherrschenden Tendenzen durchaus an der Meinung festhalten zu müssen, dass das Streben nach einem allgemeinen Lautsystem nutzlos sei, zumal für die historische Phonetik.»²

Balassa József az emberi nyelv hangjait három nagy csoportba osztotta: u. m. z ö n g e-hangok (magánhangzók [vocales], folyékony hangok [liquidae], orrhangu mássalhangzók [nasales]); z ö n g é s hangok (pillanatnyi hangok [explosinae mediae], pl. *b, d*, folytonos hangok [spirantes lenes], pl. *v, z*); z ö n g e n é l k ü l i hangok (pillanatnyi hangok [explosivae tenues], folytonos hangok [spirantes fortes]).³ E rendszerből a következő módszerbeli fogalommegállapítások következnek.

a) a mássalhangzó elvetendő fonétikai fogalom. Amit a hagyományos iskolai grammatika rajta ért, az hamis megállapítás. Nemcsak azok a hangok ejthetők segedelem nélkül, melyeket magánhangzók-nak neveztek (pl. *a, e, i* stb.)

hanem egyes mássalhangzóknak nevezett hangok is (pl. *m, n, l*). Ezeknek közös sajátáguk, hogy tiszta zöngéjük van.

b) **Orrhangok** azok, amelyeknél az ínyvitorla megnyitja az orrüreget s a tüdőből kitóduló levegő a szájüreg megnyílásáig az orrüregen hatol át. Ha tiszta pengéjű kést teszünk ilyenkor orrüregünk elé: homályos lesz az ott kitóduló meleg levegőtől (pl. *m, n*).

c) **Explosiva** az a hang, melynek keletkezésében három mozzanatot kell megkülönböztetnünk: 1. A tüdőből kiindul a levegő áramlása, de fent az artikuláló szervek valamelyikében izomfeszültséggel elzárul az áramlás útja, a levegő nem bír tovább hatolni. 2. Az izomfeszültség tovább tart, a zár megvan, a levegő megakadt. 3. A zár felpattan s a levegő kitódul a szájüregen, ez hangot ad, pattanó hangot. Ilyen explosiva pl. a *p*, melynél a zárt a két ajak képezi.

d) **Spirans** hang úgy keletkezik, hogy az artikuláló szervek valamelyikében vagy több része között rés keletkezik, s ezen, fúvó hangot adva, kísüvít a tüdőből feláramló levegő. Ha pl. felső fogsoromat gyöngéden alsó ajakomhoz nyomom s levegőt fuvok ki: *f* hang keletkezik. Ezért az *f* hang denti-labialis. Ellenben az előbb említett *b* csak labiális.

38. Hangváltozás.

De ezek a hangok, amint így fejlődésüket a fonétika leírja, mint említettük, csak ritkán fordulnak elő a nyelvben. A nyelvben csak szólamok és mondatok, még ritkábban: szavak vannak s mert ezek hang-kapcsolatok, könnyű belátni, de meg a nyelv

általános fejlődésének tárgyalásakor elmondottak alapján is, hogy e hangok folytonosan változnak.

Sokszor a hangváltozás nem egyéb, mint általánossá vált nyelvi hiba. Ha egy kicsit meghülünk, rögtön másként ejtjük bizonyos izmok megduzzadása miatt pl. az orrhangokat. Ezért tréfáljuk meg a náthás embert a dátha gúnynévvel. Az *n* helyett a rokon artikulálású (de nem nazalis *d*-t ejtjük. Vagy gyors beszédben hányszor összekeverjük a közel lévő hangokat!⁴ Knapp saddle mir helyett ezt mondták: satt knapple mir (Brugmann példája); Tiroler helyett Tilorer. Sőt ezt az írásra is átvisszük. Gyors jegyzés (pl. szónoklat leírása) közben bárki tapasztalhatta magán, hogy pl. *t*-k helyeti többször *d*-ket írt. A metatézis sok példája magyarázható így. Pl. az olasz glorioso-t Nápolyban így hallani: grolioso.

A hangváltozás említett okaihoz hozzáüzhetjük még, hogy a hangváltozást a beszéd gyorsasága vagy lassúsága (tempója), a beszélő lelkiállapota sőt az a tény is irányítja, hogy izmaink mozdulatai sem mindig azonegy erejűek és gyorsaságúak.

A hangváltozásokat különféleképpen szokás osztályozni. Megkülönböztetnek spontán hangváltozást és kombinált hangváltozást. Ha azt látjuk, hogy a latin *u*-ból a franciában *ü* lett: futurum > future, akkor ezt nem lehet holmi szomszédos hangok hatásával magyarázni. E hangváltozás mindenesetre beállott volna. Ez tehát spontán fejlődés. Viszont ha a magyar kü-lömb-öt ejt kü-lönb helyett, ezt úgy magyarázzuk, hogy a labiális *b* labializálta az előtte lévő illabiális *r*-et. Az az *m* hang létét annak köszöni, hogy utána *b* következett. Ez tehát kombinált

hangváltozás. (Wundt *Kontaktwirkung*-nak nevezi).

De a spontán és kombinatórikus hangváltozás is lehet vagy fejlődő hang-változás, vagy ugró hangváltozás. Az ófn. piligrim a latin peregrinus-ból lett. (Sievers példája). A második szótag *l*-je a latin *r*-ből másként nem keletkezhett, minthogy az *r* helyett egyszerre ejtettek néhányan *l*-et s aztán ez ejtés elterjedt, köznyelvivé lett. Vagy az olasz sette a latin septem-ből lett. A latin szó *p*-je a rákövetkező *t* hatása alatt lett *t*-vé. Ellenben a mai német geste ófn. gastī továbbfejlődése, de úgy, hogy még az ófn.-ben gesti lett a gastī-ból. Így tehát gastī nem lett egyszerre, máról-holnapra geste, hanem vannak közbeeső fejlődési fokozatok, melyekből azonban a nyelvtörténet csak az egyetlen gesti-t mutatja ki.

A sette-septem példa egyben az asszimiláció példája; a piligrim-peregrinus a disszimiláció-é. Az ugró hangváltozás leggyakrabban a metatézisek közt fordul elő (pl. nyelvjárási feteke—fekete stb.).

A hangváltozás irányát tekintve lehet progresszív és regresszív. A magyar magánhangzóilleszkedés progresszív hasonlós; a germán Umlaut regresszív.

Az asszimiláció és disszimiláció lélektanilag úgy értendő, hogy a változást indukáló hang a tudatban oly aktuális, hogy az egész alakon diadalmaskodik, avagy oly erős a hangzása, hogy legyűri az előtte lévő másik hangnak igen elütő artikulációját. A külön b szó b-je legyőzi az *n* illabialitását.

39. A hangváltozás törvényessége. A hangtörvények ügye.

Már régen észrevették, hogy bizonyos hangváltozások szabályosan ismétlődnek. E szabályosan visszatérő változásokat rendszerezik a hangtörvények, amelyekkel úgy bántak, mint a természeti törvényekkel. Elvárták, hogy e törvényeknek az összes rokon-alakok engedelmeskedjenek. De már korán észrevették, különösen az indogermanisták, hogy vannak egyes alakok, amelyek a felállított törvényeknek ellentmondanak. Curtius az ilyen alakokat a sporadikus hangváltozás lehetetlen fogalmával magyarázta. A hetvenes években (19. század) egyenesen az a kérdés merült fel: vannak-e egyáltalán hangtörvények? A kérdés körül nagy vita fejlődött, mert egyesek azt tartották, hogy a kivételek léte cáfolata a hangtörvények létének.⁵

Leskien, a híres lipcsei szlávista volt az, aki elsőnek jelenté ki határozottan, hogy a hangtörvények kivétel nélküliek, hogy a kivételeknek látszó esetek más törvényekkel való kereszteződések s hogy hasonló viszonyok között hasonló, hasonlóan fejlődnek. Majd az indogermanisták két táborra oszlottak. A hangtörvények ellenzéke (Curtius, Schuchardt, Johannes Schmidt, Bezenberger stb.) állandóan «kivételeket» hozott fel s a hangtörvények harcosai (Osthoff, Brugmann és iskolája) igyekeztek ezeket az említett módon megmagyarázni. S a hangtörvények kérdésénél valóban voltaképpen a felbukkanó, törvényteleneknek látszó alakoknak magyarázata a fődolog.

A «törvényes» nyelvfejlődésnek, a kivételek keletkezésének egyes okait: az analógiát, a

nyelvkeveredést, a hangutánzást (vö. a szókölcsonzás hangtani problémáit) már láttuk. Sok zavart okozott már az elvárt nyelvfejlődésben az írás is.

40. Írás. Fonétikus írás.

Az írás, még tökéletesebb alakjában is tökéletlen mása a beszédnek. S mert már hosszú idő óta írásban rögzíti meg az ember beszédét, nyelvét, az írásnak, mely hosszú ideig inkább etimológikus volt, nagy hatása volt a nyelv életére, hiszen az írás a nyelv konzervatív elemeinek melegágya. Még fontosabb hatást tapasztalhatunk olyan nyelveknél, hol az írásra sajátos jelek vannak. Az arab írás sok anomáliát teremtett az oszmanliban. A cirill betűkben meg sok a felesleges (pl. a kemény jel) a zavart okozó. Japán újabban elveti a chinai írást s az internacionális latin betűket akarja alkalmazni. E törekvés a szlávoknál is megfigyelhető, de a lengyelek és horvátok mellett az oroszok s a szerbek nem tudtak megszabadulni a cirill betűk nyűgétől. Az oszmanli, vallásos okokból, még kevésbé az arabtól.

Az írásnak nyelvi következményei még nincsenek mindenütt rendszeresen összeállítva. De pl. a magyarban a nyelvújítás munkásai megállapították (Szily, Ny.U.Sz.), hogy e szók: főve g, kö g, minta, nemtő, sirám, vezekelni stb. köznyelvivé vált sajtóhibás alakok.

Annyi bizonyos, hogy az élő beszédhez aránylag a legközelebb vannak a latin ábécé betűi s ezeknek módosított alakjai. A párisi Association phonétique új nemzetközi fonétikus ábécét talált ki s folyóiratában, a «Maitre Phoné-

tique» minden számában különféle nyelvekből való szövegek vannak közölve. Magyar szöveg is van benne, Balassa átírásában.

Az egyes tudományok maguknak állítottak össze jelölő ábécét. A magyar és a finugor nyelvtudomány jelöléseinek táblázata össze van állítva Balassa fonétikájának függelékében. Az indogermanistáké Brugmann - Delbrück nagy Grundrissában s ennek rövidített Brugmann-féle alajában.

Általában úgy vagyunk az írással, mint az élclopok szövegtelen, tréfás képsorozatával. Megértjük a tartalmat, de a képecskék csak egyes jeleneteket ábrázolnak s két kép között nekünk sok cselekményt ki kell találnunk. De a nyelvésznek a följegyzett nyelvállapotok csak ötletszerű, véletlen jeleneteket adnak, nem pedig tudatosan megfigyelt nyelvállapotok rajzait. Nem csoda hát, ha sokan elvetik a nyelvemlékeket s nem tartják őket megfelelőeknek nyelvészeti problémák megoldásához.

b. A szavak élete.

d) A szavak külső élete. Az alaktan.

41. *Új szóalakok keletkezése.*

A szavaknak s általában a nyelvbeli alakoknak nincsen külön külső és belső élete. Mégis vannak életükben egyes olyan nyilvánulások, amelyek inkább vonatkoznak a szóalakok külső test-állapotára, inkább érzékelhetők. A szavakhoz pl. járulékok kerülhetnek: előről (előszócskák, igekötők) hátulról (ragok, képzők) közül (infixumok, pl. nasaiis infixumokat teszünk fel egyes idg. gyökerekben).⁷ De új szavak keletkezhetnek e járulékok elveszése s végül meglévőknek

összetétele által is. Mind e kérdéseket a hagyományos grammatika az alaktan fejezeteiben tárgyalja.

42. A grammatikai terminológiának

legnagyobb része az alaktan körébe vág. A nyelvtani terminológia azért igen fontos, mert egy csapat gyakran használt köznyelvi (szaknyelvi) szó s mert szoros kapcsolatban van minden korban az illető kor nyelvtudományi törekvéseivel. Terminológiánk legnagyobb része görög eredetű. A görög terminológiát latinra fordították, de igen rosszul. A legtöbbjét a fordítók félreértették. Maga az a szó *grammaticus* görög nyelvtanítót jelentett, ki a rómaiaknak tanítá Hellas nyelvét.⁸ A nyelvtudomány nagy botlásaiból Brugmann is példának a grammatikai terminológiát említi, mint számtalan ferdeségnek («Verkehrtheit») és tudománytalanságnak gyűjteményét.⁹ A *casus* nem egyéb, mint a görög *ptosis* fordítása. E terminusok: *nomen*, *verbum*, *numerus*, *genus* a logikai grammatikának alkotásai (vö. 53—56 c.). Az *artikulus* (gör. *arthron*) valamint a szám és *casus* különbségének Aristoteles a felfedezője (vö. 54. cikk). De Aristoteles *artikulus*-on még általában kötőszót értett. A *dualis*-nak Zenodot a felfedezője.¹⁰ A *genitivus* mást jelent, mint amit jelölni akar, nem származást, nem azt a viszonyt jelöli, mely apa és fia közt fennáll, hiszen akkor a görögben is *genetiké*-nek kellett volna lenni, pedig *geniké* volt. Ez pedig a görögben azt jelentette: *casus generalis*. Ugyanez az eset állt elő nálunk, midőn magyarrá akarták tenni a nyelvtani műnyelvet s ezt, hogy *accusativus: vádló*-val fordították,

A purista hajlamok egyáltalán nagygyá duzzasztották az európai nyelvekben az új nyelvtani terminusok számát. Most már a latin alakokból indultak ki. Különösen a nem román nyelveket kell itt tekintetbe vennünk. Az *adjektivum*-ot *Beifügung*-gal, melléknévvel fordították; az orosz grammatika is a melléknévet *imja prilagátyelnoje*-nak (mellétett név) nevezte. *Pronomen* német *Fürwort*, magyar névmás, orosz *mjesztojmjenyje* (pro-nomen). Stb.¹¹

43. Elvonás.

Ez a szóalkotásnak az a faja, midőn egy szónak, vagy egy összetételnek egy része kiszakad az egészből s önállósulva új életet kezd. Így **elvonás** történik akkor, ha egy szóalakból elhagyják a képzőket, ragokat. Így lett a régi *üdvösség* szóból az *üdvös* alakon át *üdv*. De ezenkívül igen gyakori az elvonásnak az a faja, midőn egy összetett szónak egy tagja társától elszakadva új önálló életre kel. Mikszáth munkáiban gyakran találkozunk a *fencsel* szóval,¹² melynek nála jelentése *ken*. A szó újabb szótáraink egyikében sem fordul elő, bizonyos, hogy Mikszáthnak tudataltalan elvonása a gyakori és régi *ken*-*cse*-*l*-*fenc*-*sel* összetételből. Végül nem ritka a szótőnek ragos alakból való elvonása. Pl. *guriga* a *guri-gál*-ból, *numëra* < *numerál*, *írka* < *írkál* stb.¹³

44. Kombináló szóalkotás.

A szóalkotásnak e faja, mint már láttuk, analógiás fejlődés. A szókombinálás nem egyéb, mint

a rokonértelmű szók összeelegyítése.¹⁴ Dunántúl él ez alak: zsinaj. Nyilván a zsinat és a zsinvaj elegyedése. Régi szökevész: szökevénny + gyülevész. Kóstolít: kóstol + izelít. Paul e processzust kontaminationnak nevezi.¹⁵ A 15. és 16. században élt e német **szó**: Gemäldnis. Nyilván Gemälde és Bildnis elegyedése. Gelöbdnis, Gelübdnis: Gelübde + Gelöbni. Schillernél olvassuk ezt: gewahrnehmen; ebből lett: wahrnehmen + gewahr werden.¹⁶

45. Szóösszetétel.

Ha két szó úgy összetapad, hogy egy fogalom állandó vivője lehet, összetétel keletkezik. Az összetétel által megeshetik, hogy a kettőnek együtt más lesz jelentése, mint külön, összetétel nélkül volna. Kisasszony e két szóból áll: kis és asszony. Mint összetételnek más lett jelentése, mint kleine Frau. Gyakori eset, hogy a két szó alakilag is úgy összeolvad, hogy az összetételnek nyoma vesz s csak a tudomány bizonyítja még, hogy az a szó összetétel volt. Ezek az u. n. elhomályosult összetételek. Pl. ünnepidnap (=szent nap) volt. Ugyanez az az id szó van az idvöz és üdvöz szavakban. Nyolc, kilenc, harminc számnevek második felében egy tized jelentő mis számnév van. Tavalis összetétel valószínűleg. Az első tagja egy rámutató névmásból lett, a második egy év-et jelentő szóból.

B) A szavak belső élete. A jelentéstan.

46. A jelentéstan fontossága.

A nyelv életének általános tárgyalásánál láttuk, hogy számos ok miatt állandó változás a nyelvnek élete. Ezért nem csoda, ha azon egy kor tagjai között, sőt azon egy egyén különböző óráiban is más és más jelentések kapcsolódnak egyes szóalakokhoz. Mennél műveletlenebb valaki, annál határozatlanabb jelentéssel élnek lelkében a szóalakok. Különösen a lélektani módszernek előtérbe jutásával került fontos szerep a jelentéstan számára, lett mintegy a legérdekesebb és legfontosabb — mert kulturtörténeti kapcsolatú — gócpontjává a nyelvtudományi kérdéseknek.

A jelentésváltozásnak már ismert főoka a nyelvnek öröklése. «Jelentésbeli eltéréseknek — mondja Simonyi — se szere, se száma a gyermeki beszédben: a gyerek sok-sok félreértés és helyreigazítás után tanulja csak meg, hogy kifejezéseinkkel körülbelül ugyanazt az értelmet kösse össze, mint a felnőttek.» A jelentésfejlődésnek nevezetes oka, az említettekén kívül, hogy a szóalakok az emberiség legnagyobb részénél s a szavak többségénél csak igen bizonytalanul körülhatárolt jelentések vivői.

«Egyszer — beszéli Locke — «igen tudós és szellemes orvosok társaságában voltam, ahol éppen arról vitatkoztak, hogy vajjon az idegrostokban van-e valami folyadék. Miután már soká vitatkoztak tagadó és igenlő érvekkel, én, aki sejtettem, hogy a vita legnagyobb része inkább a szavak jelentése körül forog, mint a dolog felfogásának igazi, lényegbeli különbsége körül, arra kértem őket, hogy mielőtt folytatnák e céltalan vitat-

kozást, fejtsék ki és állapítsák meg maguk között, hogy mit jelent e szó: folyadék.» «Első pillanatra» — mondja Locke — «ez indítványon elcsodálkoztak és hogyha kevésbé szellemes emberek lettek volna, talán még frivolnak is tarthatják vala, hiszen senki sem volt köztük, aki ne hitte volna, hogy a folyadék szó jelentését tökéletesen érti, ami különben véleményem szerint nem a legbonyolultabb szubsztancianevek közé tartozik.» Kisült — beszéli tovább Locke — «hogy mindnyájan mást és mást értettek folyadék-on s hogy voltaképen a dolog lényegében megegyeztek, mert arra az eredményre jutottak, hogy csak kevés eltéréssel mindnyájan hisznek egy az idegrostokon keresztülfutó folyékony, finom anyag létében. A különbség köztük az volt, hogy minek lehetne ezt nevezni: liquor-nak, vagy fluid-nak.

47. Jelentéstani alapfogalmak.

A jelentéstannak eleddig két zárt rendszere van. Egy logikai s egy lélektani rendszer. Az első a Paul-é, a második a Wundt-é. Elméleteik rendszeres ismertetését elmellőzve,²⁰ csak néhány általános nyelvtudományi fogalom ismertetésére szorítkozunk.

a) *Bedeutungsdifferenzierung*. E terminus egy rendkívül gyakran előforduló jelentésváltozást jelöl.²¹ Részint az analógiás fejlődések útján ugyanis, részint különféle irányokból jövő, de egy pontban találkozó jelentésváltozások által, részint pedig oly kölcsönszók átvételével, melyre a kölcsönvevő nyelvben már van szó, majdnem minden nyelvben előfordul, hogy azonegy fogalomra két vagy több kifejezés él. Mi sem

könnyebb aztán, mint az, hogy e kifejezések, mint-hogy a nyelv nem szereti a luxust, jelentésükben egymástól eltávolodnak és köztük jelentésselkülönödés áll be. A német *Knabe* és *Knappe* szó a kfn.-ben azonegy jelentésű volt. Ma az egyik fiút, a másik apród-ot jelent. *Stadt* és *Stätte* (város és hely) is azonos jelentésűek voltak. *Der See* ma tavat, *die See* jelent csak tengert. A holland nyelvben kétféle alakja él még a többes számnak s e kétféle, de eredetileg egy jelentésű többesszámú alakok jelentésükben elkülönödtek: *letteren* = levél vagy irodalom; *letters* — betűk; *vaderen* = ősök; *vaders* = atyák. A jelentésváltozásnak ezt az esetét Wundt *korrelatív jelentésváltozásnak* nevezi, mert itt a szónak egyidejűleg alakja is, jelentése is megváltozik.

b) *Asszimilációs és komplikációs jelentésváltozás*. E fogalmak Wundttól származnak, kinek osztályozása nevezetes, mert az eddig szokásos logikai osztályozással szemben tekintettel van a jelentésváltozás okaira és feltételeire. Ezekben nyilvánul ugyanis a lélektani magyarázat. A jelentésváltozás e fajai osztályai az önálló jelentésváltozásnak. Itt t. i. a jelentésnek fejlődése teijesen független a szónak hangváltozásától. Ha beszélünk a széknek lábáról, karjáról, akkor e szavak asszimilációs jelentésváltozáson estek át. Ellenben ha különböző érzékterületek képzeiteinek összekapcsolása a jelentésváltozás oka, akkor komplikációs jelentésváltozás áll előttünk. Pl. *felfog*, *auffassen* eredetileg nem lelki, hanem testi cselekedeteket jelöltek.

Wundt rendszerében az asszimilációs és komplikációs jelentésváltozások alfajai a szabályos jelentésváltozás csoportját adják, melyhez másodiknak

a szórványos jelentésváltozás fűződik. Ennek legfeltűnőbb nyilvánulásai — W. rendszere szerint — egyebek közt a metaforák.

C. A mondattan kialakulása.

48. A mondattan.

Nemcsak a hangok, de a szavak sem élnek önálló életet. A beszélt nyelvnek ősegyesége a gondolatot kifejező mondat. «Ujabbkori kutatások — mondja egy jeles filozófus — kétségtelenné teszik, hogy a teljes gondolatot magukban foglaló mondatos kifejezések korábban létesültek, mint az ezek szétbontásából keletkezett mondatalkotórészek, a szavak . . .»²³

De a mondattan, modern értelemben, újkori, tán legujabbkori tudomány. A múlt évszázad 70-es éveiben kezdenek egy kissé bővebben mondattannal foglalkozni. E téren is főérdemük van az indogermanistáknak. Viszont indogermanisztikai viszonyok is hozzájárultak ahhoz, hogy a mondattan fejlődésében meg-megszakadt. A Védák tanulmánya siettette a mondattani bűvárlatokat, mert e nyelvet a klasszikus industól első sorban mondattani különbség választja el. De meg mondattani tanulmányokhoz nem elegendők szótári ismeretek. Azokhoz a nyelvnek nagyon alapos ismerete szükséges. De a fejlődésnek ez útja igen okszerű, hiszen a mondattan kérdéseit okvetetlen kell, hogy bizonyos hangtani és alaktani kérdések előzzék meg.

49. A mondattan tárgyi köre.

Mi a mondattan? E kérdés sok gondot okozott már a nyelv tudósainak. Ries, ki e kérdést összefoglalta,²⁴ három mondattani típust különböz-

tet meg. A legtöbb grammatika elvtelenül, vegyes jelenségeket tárgyal a mondattan fejezeteiben. Ezeket Ries a *Mischsyntax* gyűjtő név körül csoportosítja. A második típus főképviselője Miklosich, ki a mondattanból kizárja a hangsúly és szórend kérdéseit. A harmadik felfogás szerint a mondattan csak mondatok tana, tehát a mondatrészek fejtegetése, a jelentéstan, szótan s alaktan osztályaiba tagolódik szét. Különben abból a vitából, melyet Delbrück folytatott (*Grundriss* V. bev.) Ries-szel, az válik nyilvánvalóvá, ami a mondattan egész történetéből: az ugyn. «alaktan» s a «mondattan» folytonosan keverednek; ugyanazon nyelvi tények, melyeket az alaktan kategóriába soroztak, erősen mondattani érdekűek is egyszersmind. A modern bűvár a fősúlyt a lélektani és történeti szempontok együttes alkalmazására helyezi a arra, hogy merev rendszerezés helyett inkább két helyen is tárgyalja ugyanazt a jelenséget, csak hogy az összetartozók szét ne szakadjanak. De hogy a mondattan tárgyi körét megállapíthassuk, néhány mondattani fogalmat kell tisztáznunk.

50. Mi a mondat?

Paul e kérdésre így felel: *Der Satz ist der sprachliche Ausdruck, das Symbol dafür, dass sich die Verbindung mehrerer Vorstellungen oder Vorstellungsgruppen in der Seele des Sprechenden vollzogen hat und das Mittel dazu, die nämliche Verbindung der nämlichen Vorstellungen in der Seele des Hörenden zu erzeugen.* Ez a szintétikus mondatdefiníció.

Wundt e kérdésre így felel: . . . *Hiernach können wir den Satz nach seinen objectiven wie subjectiven Merkmalen definiren als den sprachlichen*

Ausdruck für die willkürliche Gliederung einer Gesamtstellung in ihre in logische Beziehungen zu einander gesetzten Bestandteile. Ez az analitikus mondat-meghatározás.

A többi mondatmeghatározások, amelyek e két főtypus előkészítői vagy követői, esetleg kombinációi össze vannak állítva Wundt id. művében.

Nálunk Magyarországon inkább az analitikus definíció hódít tért. Simonyi pl. ezt mondja:

A mondat egy-egy teljes képzet elemzésének nyelvbeli kifejezése. A teljes képzetet egyes képzetekre bontjuk s e részképzeteknek viszonyát kifejezzük a mondatban.

51. Fő és mellékmondat.

E fogalmak az alá- és mellérendelés fogalmai, a logikai nyelvtudományból maradtak ránk. Franciaországban a Port-Royal iskolához fűződik a mondatfajok megkülönböztetésének érdeme.²⁵ A d e l u n g volt az, aki a német irodalomban a főmondat és mellékmondat fogalmait meghonosította. De nem ő találta fel őket. Ő is Johann Werner Meiner általános nyelvtanából vette át. (Leipzig, 1781).

VI. Az általános nyelvtudomány története.

52. *Korszakok.*

Már Pott említi abban a két kötetes művében, amellyel Humboldtnek egy híres munkáját kiadta és magyarázta,¹ hogy nagy szükség volna egy oly könyvre, mely az általános nyelvtudomány fejlődését elbűnk tárná. Midőn ezúttal megkíséreljük röviden az általános nyelvtudomány történetének összefoglalását, talán nem lesz helytelen, ha azt a kort, melyen belül e fejlődés végbement, három korszakra osztjuk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egészen a legújabb korig általános nyelvtudományról, mint ilyenről, szó sem volt. Nagy gondolkodók már réges-régen észrevették, hogy a nyelv a legérdekesebb gondolatfűzések tárgya lehet. De a tudományok története sohasem ott kezdődik, ahol már fejlettek a tudományok. Mikor egy diszciplína fejlett rendszerrel lép elénk, akkor annak már multja van. Elszórt megjegyzésekből, elő-előbukkanó megfigyelésekből áll az általános nyelvtudománynak majdnem egész története. De érdemes lesz különféle kutatások homokjában szitálgatni az általános nyelvtudomány aranysemeit. Azokból a szemekből a tudománynak igen nagy ékességei fognak kialakulni.

Az említett három korszak a következő: 1. A logikai nyelvtudomány; 2. A metafizikai (vagy: spekulatív) nyelvtudomány; 3. A néplélektani nyelvtudomány. E nevek eléggé magyarázzák ama korszakokat, amelyeket megjelölni akarnak.

A) A logikai nyelvtudomány.

53. *Plato.*

A nyelvtudomány mai elvei szerint a régi görögök és a rómaiak csak dilettánsok voltak a nyelvtudományban. Azt tehát még legnagyobb bölcseleők egyikétől, Platótól² se várjuk, hogy valami kidolgozott nyelvfilozófiai rendszerrel vagy legalább rendszeres nyelvtudományi elvekkel szolgálta tudományunkat. Az előtte nyilatkozó görög filozófusok axioma-szerű kijelentései nem érdemlik meg azt a fáradságot sem, hogy szerzőik esetleges felfogását teljességükben rekonstruáljuk. Steinthal, ki igen alaposan és szellemesen feldolgozta a görög és római nyelvtudományi törekvéseket, igyekszik Plato legfontosabb idevágó munkájának, a *Kratylos*-nak tárgyalásakor a tartalom személyi részleteinek kérdésére is kiterjeszkedni. De nekünk egészen mindegy: Herakleitos vagy Demokritos gondolatai vannak-e kifejezve a *Kratylos*-ban, avagy Plato ezeket csak a művészi forma, a dialógus élénksége kedvéért nevezi-e egyes gondolatok szerzőjéül. Annyi tény, hogy ez a munka a nyelvfilozófia első jelentős alkotása az európai irodalomban.

S itt mindjárt egy hagyományos frázis helytelenségére kell utalnunk. Ugy látszik, Steinthal figyelmeztetése nem sokat használt. Valahányan

csak a görög nyelvelméletekkel foglalkoztak, azt állították, hogy Plátónál nevezetes a „φύσει“ és „θεσει“ kérdése. Pedig a dolog úgy áll, hogy nem is ezek kerülnek szóba a Kratylosban s nem is voltaképp a nyelv eredetéről van ott szó. Ez a jelszó későbbi eredetű, az alexandriai tudósok kapták fel. Plato — s nekünk mindegy az is: szatíra-e a Kratylos, nem-e, hiszen az eszme fontossága mindig jelentősebb, mint az, lehet-e az eszméket szülőgazdájuk köré csoportosítani! — Plato azt a kérdést veti fel Kratylosában, a dolgok nevei νόμος vannak-e, vagy φύσει.

A kiindulási pont: Hermogenes nézete, mely szerint a nevezetek helyességének megítélése tisztán konvenció dolga. Kratylos ellenben azon a nézeten van, hogy a dolgok a természettől kapták neveiket. Ha pedig a dolog így áll, akkor nemcsak a szók és a [dolgok, hanem] a hangok, szótagok meg a dolgok között is szükségkép kapcsolat van. Sokrates szerint tehát nincsen semmi értelme afféle mentsváraknak, hogy «az istenek adták az eredeti nevezeteket,» vagy «a görögök nyelvüket barbároktól tanulták» stb. Ellenkezőleg: el kell mélyedni a szavak, szótagok, hangok értelmébe. Ime pl. az ρ a mozgás jele. — Pl. ῥεῖν τρόμος T. i. a nyelv mozog, mikor e hangokat képezzük. Az τ vékonyat, finomat jelent, olyat, ami könnyen keresztül tud menni mindenre, vö. pl. εἶναι ἴσθαι stb. És így minden hangnak meg van a jelentése. Nem szabad ezen mosolyognunk. Egy modern előkelő nyelvfilozófus a pszt indulathangot így magyarázza: a két explosiv közé ékelt folyó hangú sz azt jelenti, hogy úgy kell elhallgatni a zajnak, amint megakasztja a kétfelől az sz zengését az a két exploziva . . .

Platónak minden gondolata a nyelvhelyesség

körül forog. Hermogenes is voltaképpen a nyelv-helyesség ügyében szólaltatja meg először Sokratest.³ S ugyancsak szerinte csak egy nyelvbeli helyesség létezik az, amely közmegegyezés által jött létre.⁴ Ha egy dolognak új nevet adok, az az új éppen olyan jó lesz, mint a régi. Mert a természet semminek sem adott nevet. Nem a természet adja a dolgok neveit, hanem az, aki e neveket folyton változtatja. Egyetlen helyen van a Kratylos-ban határozottabb utalás a nyelv eredetére: ott is csak a nyelvhelyesség kérdésének érdekében él ez a gondolat. Az egész dialógusra jellemző, hogy mikor Sokrates megkezdí az elnevezésekről való elmélkedéseit nem sok bizalommal gondolatai eredménye íránt, így kiált fel: «. . . bizony az elnevezések ügye se könnyű tanítási tárgy!»⁵

Tisztán ennyi az, ami a Plató Kratylosában, mai értelemben véve a dolgot, igazán nyelvbölcészeti. A többi: kettős és hármas logikai következtetések, észtorna, aminél a nyelv csak absztrakt fogalom szerepét játssza. A nyelv eredetének érintésén kívül egy gondolata sincs, mely továbbfejlődve, eredményeket adhatott volna a későbbi nyelvbölcészetnek. De másként vagyunk Aristotelessel.

54. Aristoteles.

A nyelvről való gondolkodás fejlődésében fontos fordulót jelent Aristoteles-nek fellépte. Aristoteles nyelvbölcészeti elveit legtisztábban poétikájának huszadik fejezetében találjuk. Poétikájában azért, mert, mint már a szofista Protagoras, ő is szívesen foglalkozott ez újszerű kérdésekkel, melyek filozófusokat és közönséget annyira lebilincseltek. A szóbeli kifejezésnek, mondja Aristoteles, ezek a részei:

A στοιχεῖον (betű, hang) részekre nem bontható hang. Itt Aristoteles különbséget tesz emberi és állati hangok között. Fajai: a magánhangzó, félhangzó s a mássalhangzó. Aristoteles félhangzónak nevezte azt, amit a mai fonétika spiránsnak (réshangnak) nevez, pl. sz, különben a hangtant a verstan részének tekinti.

A συλλαβή (szótag) mással és magánhangzók-ból összetett jelentéstelen hang. Ezt is a verstan-hoz utasítja.

A σύνδεσμος (kötőszó) nyelvbeli szerepe már tisztán állt Aristoteles előtt, úgy, ahogy ma felfogjuk.

Ezután Aristoteles elhagyja előbbi felsorolása sorrendjét, de a világosság kedvéért nem árt, ha mi az első rendet tartjuk meg.

Az ὄνομα (névszó) összetett jelentésű hang, mely nem időt fejez ki. Rendkívül érdekes negatív meghatározás, melyet csak az ige tárgyalásánál értünk meg igazán. Mert szerinte a

ῥήμα (ige) olyan összetett jelentésű hang, mely időt fejez ki. Időn itt Aristoteles természetesen időben élő jelenséget, vagyis eseményt ért. Szintén nagyon közel áll mai felfogásunkhoz. Világosan megteszi a megkülönböztetést. E szó meggy, vagy ment valami időbelit fejez ki (cselekvés); e szó fehér nem fejez ki időbelit.

Aristoteles ezen, hogy ῥηθρον névelőt ért.

πτῶσις szerinte az, amit latinul két nyelvtani műszóval nevezünk: a főnevek ragozása (késoőbbi deklináció) s az igékké (konjugáció). [A magyarban egy szóval nevezzük: ragozás; a német is azt mondja: Abwandlung.]

Azt, hogy Aristoteles mit ért λογος-on bajos megállapítani. Aristoteles fordítói, a modernek, mondatot értenek rajta. Nevezi vele azt az

összetett jelentésű hangot, melynek részei is jelentenek valamit magukban. Ma Aristoteles körülbelül azt mondaná, hogy a *λογος* önálló jelentéssel bíró nyelvbeli elemek kapcsolata. De mikor példát idéz a több fogalomból összetett *λογος*-ra, akkor az Iliászt hozza fel például.

A következő fejezetben szól Aristoteles az analógiáról s a nyelvbeli nemek kérdéséről, persze, formális alapon.

55. *Analógisták és anomálisták.*

Aristoteles után nagy változást idéztek elő mind e fogalmakban, mind a nyelvről való felfogást illetőleg a sztoikusok. De az egész kor felfogása náluknál jobban tükröződik abban az érdekes tudományos harcban, melyet az analógisták és anomálisták vívtak egymással. Az egész kor történetét, meg-megszakítva bár az elbeszélés fonalát, szépen elmondta Steinthal.

A sztoikusok körében vetődött fel először a kérdés eredeti formájában, ekképpen: vajjon mi uralkodik a nyelvben az analógia vagy az anomália. Háromszáz évig a nyelvtudomány virágzásának háromszáz éve alatt ez volt minden nyelvészeti vitának kiinduló pontja. Görögök és rómaiak ebben látták a nyelvbeli élet legfontosabb kérdését. De mit értettek *ἀναλογία*-n, mit értettek *ἀνωμαλία*-n?

A kérdés eredetileg ez volt: van-e parallelizmus, van-e megfelelés a szavak hangalakja és jelentése között? Mi ma erre csak annyit mondhatnánk, hogy egyes szavak és jelentésök közt van kapcsolat (pl. a hangutánzók). A görögöknél némelyek azt tartották, hogy minden szónak van kapcsolata jelentésével. *ἀναλογία* egyeseik ennek az ellenke-

zójét vallották, azt, hogy a szó és jelentése között nincsen semmi kapcsolat. Így keletkezett a két túlzó véglet pártja. Később a n a l ó g i a = szabályszerűség; a n o m á l i a = szabálytalanság.

A sztoikusok sok nyelvi alakon bizonyították az anomáliát. Így a tagadás alakjain, a szóképzésen s jó példák sorozatát nyújtotta nekik a genusok ügye, az igeragozás stb.

Viszont az analógiának voltak hívei: Zenodotos, Aristophanes, Aristarchos és ennek iskolája. Innen került ki Dionysius Thrax, az első görög grammatika szerzője.

A harcot nem eléggé objektíve a zseniális római M. Terentius Varro írta le De lingua latina című könyvében, melynek eredeti 25 kötetéből csak hézagoss töredékek maradtak ránk. Rómában ugyanis egy sajátságos véletlen miatt már előbb megkezdődött a nyelvtudományi bűvárlat. Kr. e. 165-ben a pergamoni tudós Krates követségben járt Rómában. A Palatinuson kitörte lábát s hosszabb ideig Rómában maradt. Unalmában filológiai előadásokat tartott s ebben mihamar követői akadtak. Varro is, Cicero is ez iskolából kerültek ki.

Cicero is analógista. A nyelvben, szerinte, a «consuetudo» az úr. Azzal a szóneveknek nem szabad összeütközésbe jutnia. S utazva az Alpeseekben lévő seregéhez, midőn sátrában megpihent, tollat fogott a nagy Caesar is. «De analogia» című művében ő is az analógia mellett tör lándzsát.

Még következnek epigónok. De a római világ mihamar összeomlik s e világ romjai alá temeti az általános nyelvtudomány első alapköveit. Hosszú rom-élet következik ezután. Az újkori nyelvfilozófia új alapokra épített, sokáig nem kevésbé gyöngékre, mint a régi rómaiak és hellének.

B) A metafizikai (spekulatív) nyelvtudomány.

A kereszténység fellépte a nyelvről való gondolkodás fejlődésére is hatással volt. A vallásos élet erős kialakulása mindent megsemmisít, ami nem szolgálja a hitéletet. A nyelvről való logikai ész-tornák eltűnnek s helyüket jó ideig semmi sem foglalja el. Csak évszázadok múltán, mikor a protestantizmus felébreszti a kritikai szellemet s túlzásba megy a héber rokonítás, a héber nyelvnek, mint ősnyelvnek kultusza, szólnak hozzá nagy gondolkodók a nyelv kérdéseihöz. Hosszú ideig dominálnak a Port-Royal-i iskola grammaire-générálé-ai. Általános nyelvtanok keletkeznek, melyek közül Duns Scotus: Grammatica speculativa-ja a középkori nyelvről való gondolkodás tetőpontját jelenti.⁶ Tommaso Campanella: Grammatica philosophica (1638) még gyökereiben scholastikus, bár a scholastikával vitatkozik. Még legújabbban is felbukkan, bár tudományos alapon, az általános nyelvtan gondolata: Gabelentz utolsó soraiban, melyek JF: 1—7 jelentek meg, előre megállapított típus-kérdésekkel akarta felvenni a föld összes nyelveit s így képzelt megalkotni «eine wahrhaft allgemeine Grammatik, ganz philosophisch und doch ganz induktiv.»

Elhagyva sok értéktelen kijelentést, metafizikai spekulációt, csak a legfontosabbakra térjünk ki.

57. Locke.

Kutatva az emberi értelem folyamatait és törvényeit, senki sem volt, ki oly mélyen hatolt volna a nyelvi élet titkaiba, mint az angol John Locke (1632—1704). Nemcsak saját századában, a 17.-ben, áll egyetlenül, hanem egész a 19. századig, a nyelv-

bölcsészeti újjászületésének, tán igazi megalakulásának koráig sem akad párja. Nyelvfilozófiai gondolatai *An essay concerning human understanding* című munkájában vannak kifejezve. E mű harmadik része mindenkor tanulságos forrás marad azok számára, akik a nyelvi élet nagy problémáival foglalkoznak.

Locke nyelvfilozófiai fejtegetései szoros kapcsolatban vannak egész filozófiai rendszerével. Szerinte minden tudatelem érzéki eredetű — *nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu* — de mint-hogy az érzéketeket össze kellett foglalni s nagyobb, hasonló elemekből álló csoportoknak összefoglaló neveket kellett adni, a nyelv szavai már kezdettől fogva igen tökéletlenül feleltek meg céljaiknak. Locke minden szava, minden gondolata jelentéstani alapon áll. Műve a szavak jelentéséből indul ki, végig megy az általános kifejezéseken, az egyszerű ideák s a komplikált módusok és relációk szavain, a szubsztanciák nevein, a partikulákon, az absztrakt és a konkrét kifejezéseken, — mindezeket csak azért tárgyalta, hogy velük a szavak, a nyelv tökéletlenségét bizonygassa. Majd a filozófus leszáll a praktikus életnyilvánulások irányításába s eszközöket nyújt a tökéletlenségek javítására, a visszaélések elkerülésére.

Főgondolata, hogy minden szó, bármilyen legyen is ma a jelentése, valaha érzékleti jelenséget jelölt meg. Minden absztrakció, minden összefoglalás már hosszas fejlődés eredménye. Ezt ő olyan szavakkal bizonyítja, melyeknek alakján még meglátszik eredeti jelentésük. Ha azt mondjuk: «Ez az ügy megfoghatatlan», «Ezt meg ezt nem tudom felfogni» — akkor nem sok reflexió kell annak felfedezésére, hogy *megfoghatatlan*, *felfogni* szavak valaha tényleg fogást,

materiális cselekedetet jelentettek s csak idők folyamán lettek absztrakt fogalmak vivői. «Ha minden szót, mondja Locke, (III. könyv, 1. fej. 5. §) első eredéséig követni tudnánk, kétségtelenül azt találnók, hogy minden nyelvben ama nevek, amelyek n e m é r z é k e i n k k ö r é b e e s ő d o l g o k a t j e l ö l n e k , e r e d e t ü k b e n é r z é k i i d e á k h o r d o z ó i v o l t a k . » E g o n d o l a t , m e l y m a o l y t e r m é s z e t e s n e k t e t s z i k e l ő t t ü n k , m e l y a j e l e n t é s t a n n a k t á n l e g f ő b b e s z m é j e s a m e t a f o r i k u s j e l e n t é s v á l t o z á s o k é s s t í l u s j e l e n s é g e k k u l c s a , e g o n d o l a t L o c k e á l t a l j u t o t t b e a m o d e r n t u d o m á n y o s g o n d o l k o d á s b a .

E rendszer keretén belül, mely maga is csak egy részlet-kérdést fejteget, nem lehetett helye a nagy nyelvölcsészeti problémákra. Kettőt mégis kifejt Locke, ha csak úgy mellékesen is. A nyelv eredetéről véleménye ez (III. könyv, 2. fej. 1. §): «... Minthogy a gondolatok közlése nélkül a társas életnek öröme és haszna nem lehetne, szükségé volt az embernek arra, hogy egy csomó külső érzéki jelt találjon fel, hogy ezeknek segítségével láthatatlan ideáit,⁷ melyekből gondolatai állanak, másokkal közölhesse. E célra semmi sem mutatkozott olyan alkalmasnak, tekintve sokaságukat és gyorsaságukat, mint amaz artikulált hangok, melyeknek igen könnyű és igen változatos kiadására képesnek érezte magát. Ebből aztán nyilvánvaló, hogyan jutottak az emberek arra a gondolatra, hogy szavakat használjanak ideáik jeleként, olyan szavakat, melyek e célra alkalmasak. S ez nem valami természetszerű összefüggés miatt történt, mely egyes artikulált hangok és bizonyos ideák között fennállott, mert ha ez igaz volna, egyetlen nyelv volna az emberek között, hanem önkényes megállapodás útján, ami által egy

bizonyos szó tetszés szerinti jele lett egy bizonyos ideának.»

Végül egy igen érdekes nyelv-metafizikai problémát is felvet Locke. Az általános kifejezésekről szólva, felveti a kérdést, miért van szükségünk ilyen összefoglaló kifejezésekre, miért nincs minden egyes dolognak sajátos neve. «Lehetetlen» mondja Locke (III. könyv, 3. fejj. 2. §) «hogyminden dolognak saját külön neve legyen. Aztán így okoskodik: a szavak ideák hordozói. Már pedig minden madár és minden állat, amelyet az ember látott, minden fa és minden növény, mely érzékeinkre hatott, nem férhet el még a legnagyobb értelem-ben sem. Ha csodás emlékezőképesség példájának idézik, hogy némely hadvezér képes volt seregének minden egyes katonáját nevén nevezni, könnyen beláthatjuk, miért nem kísérelték meg az emberek soha a nyáj minden bárányának, vagy minden fejük felett repülő varjúnak nevet adni, vagy éppen minden növénylevelet vagy homokszemet, mely útjukba került, külön névvel megnevezni.»

58. Leibnitz

(1646—1716) volt az, ki a héber ősnyelv elméletét, ezt a nagy középkori babonát, hitelétől megfosztotta. Egy évvel halála után jelent meg, szokása ellen németül írt munkája: *Unvorgreifliche Gedanken betreffend die Ausübung und Verbesserung der Teutschen Sprache*.⁸ Egy jó prózának kifejtését követeli a német szókincsnek feldolgozását. Ez nagy hatással volt a nemzeti nyelv használatára. Izgat ismeretlen nyelvi anyagok gyűjtésére. Misszioná-

riusok dolgoznak számára messze földeken. S az ő kezdeményezésére készítetteti II. Katalin cárnő a nagy összehasonlító szótárakat.

59. Kant hatása.

Kant fellépte fordulatot jelent az általános nyelvtudomány fejlődésében is.⁹ Többen is igyekeznek az ő kategória-rendszerét általános nyelvtudományi gondolatok rendszerezésére mintául felhasználni. Így újra felélednek az általános nyelvtanok (*allgemeine Grammatik*), melyeknek célja az összes nyelveknek közös, általános rendszert adni. Ezek igen divatoztak a 18. sz. közepétől szinte végig a 19. századon. Ilyen könyvet írt pl. A. F. Bernhardt.¹⁰ Ő az általános nyelvtant így határozza meg: «Die Sprachwissenschaft oder Sprachlehre, philosophische Grammatik, ist die Wissenschaft von der unbedingten Form der Sprache.»¹¹ Ugyancsak kantiánus alapon állanak: J. S. Vater,¹¹ de különösen a híres lipcsei Gottfried Hermann (de emendanda ratione grammaticae Graecae, stb.) Végül ez iskolának Magyarországon is volt egy kései epigonja, az elfeledett magyar nyelvfilozófus: S a s k u K á r o l y (szül. 1806). Művei közül, melyekben különösen a hangoknak értelmi magyarázatai dominálnak, idevág: *Közönséges nyelvtudomány vagyis a nyelvnek alaptudománya*. Megjelent, elég későn: 1840-ben.

60. Humboldt Vilmos

(1767—1835). Humboldt munkássága korszakot jelöl az általános nyelvtudomány fejlődésében. Valóban ő alapította meg a nyelvnek lélektani tanul-

mányát. Ő volt az, ki először mutatott rá arra, hogy a nyelv nem reflexiók, közmegegyezés, nem az: ember teremtménye. Mego'dhatlan relytélyként tör elő egy nemzet ajakán s ugyanoly csodaként hangzik a gyermek dadogásában. S mégis ez a csodahívó lett az ujkori nyelvbölcsészet megalapítója. Mé'tán mondja róla Goldziher,¹² hogy a nyelvészeti gondolkodás legfényesebb magaslatát e korszakban Humboldt Vilmos képviseli . . .

1812-ben jelent meg az első híradás arról, hogy Humboldt a vaszk-nyelvről és nemzetről könyvet ad ki s e híradásban már benne foglaltatnak Humboldtnak legtermékenyebb gondolatai a nyelvről. Szerinte a nyelvben minden analógia eredménye s a nyelv legfinomabb részleteiig kidolgozott épület. De e szabályos analógiás fejlődést a történet folyamán keresztfejlődések zavarják: alak-kölcsönzések és keveredések. A nyelv az idegen elemeket igyekszik asszimilálni, de ez tökéletesen sohasem sikerülhet. Ezért nem mehet következetesen keresztül az analógiás fejlődés. Így minden nyelv két nagy részből áll: analógia útján keletkezett alakokból és ősalakokból. Igaz tudás feladata e két résznek egymástól való elválasztása. A nyelvtudományi kutatásnak ezért végső eredménye is kettős: az egyik csoport csupa szabályos, analógiás alakokból áll, a másik mintegy az elemezhetetlen ősalakok csoportja.

De Humboldt e gondolatain kívül, rendszerén kívül oly eszméket is adott, melyek hosszú időn át alapfogalmai maradnak az általános nyelvtudománynak. Ilyen eszme az *Innere Sprachform* eszméje.

61. *Innere Sprachform.*

Mit értünk ezen? Voltaképpen két nyelv létezik. Az egyik az a hallott, közlő eszköz, amelyet a köztudat beszédnek nevez. De van még egy nyelv. Ott él az lelkünkben, mint egy lelki organizmus, mely voltaképp konzervatívabb is hangzó párjánál. Vagy, ha tetszik, ott van ez agyunk ama tekervényeiben, amelyek a nyelv belső alakjainak képei. Maga Humboldt még e nevet: *Innere Sprachform*, nem ismeri. A név Steinthaltól származik. Humboldt az *Innere Sprachform*ot így nevezi: «der intellectuelle Teil der Sprache.»¹³ És így értelmezi:¹⁴ «Alle Vorzüge noch so kunstvoller und tonreicher Lautformen, auch verbunden mit dem regesten Artikulationssinn, bleiben aber unvermögend, dem Geiste würdig zuzugende Sprachen hervorzubringen, wenn nicht die strahlende Klarheit der auf die Sprache Bezug habenden Ideen sie mit ihrem Lichte und ihrer Wärme durchdringt. Dieser ihr ganz innerer und rein intellectueller Teil macht eigentlich die Sprache aus.» T. i. csakis ennek segítségével tud a nyelv annyi mindent kifejezni.

Az *Innere Sprachform* eszméjét szépen, világosan Steinthal fejtette ki. Kitűnő példával magyarázza meg a dolgot. Képzeljünk — mondja Steinthal¹⁵ — magunk elé egy szövőszéket. Ha egy technikust megkérünk, hogy elemezze, magyarázza nekünk ezt a szövőszéket, a vele való munkát, három dologra fog figyelmeztetni. 1. Maga az a dolog, mely előttünk áll, e s z k ö z, mellyel dolgoznak; 2. mellette fekszik a földön az a n y a g, melyet fel fog dolgozni; 3. az az eszköz bizonyos m u n k á t fog végezni, míg belőle ipari tárgy lesz. A szövőszék az *äussere Sprachform*, mely által

közöljük gondolatainkat embertársainkkal; az innere Sprachform az anyag, a gondolati tartalom, melyet kifejezünk. A szövöszék munkája a beszélés maga.

Humboldt felvetette azt a nagy kérdést is: van-e kapcsolat hangalak és értelmi tartalom között a nyelvben. Felelete az, amit ma is e kérdésre felelnünk kell¹⁶: «Dass Zusammenhang zwischen dem Laute und dessen Bedeutung vorhanden ist, scheint gewiss; die Beschaffenheit dieses Zusammenhanges aber lässt sich selten vollständig angeben, oft nur ahnden und noch viel öfter gar nicht errathen.»

Ő a nyelveket izoláló, agglutináló és flektáló (elszigetelő, ragozó és hajlító) nyelvekre osztotta. De osztályozásában különösen, ami az agglutinációt illeti, korántsem akar merev rendszert adni, ahogy annyiszor félremagyarázták. «Keine Sprache ist», mondja Humboldt,¹⁷ «meiner Erfahrung nach, durchaus agglutinierend und bei den einzelnen Fällen lässt sich oft nicht entscheiden, wie viel oder wenig Anteil der Flexionssinn an dem scheinbaren Suffix hat. In allen Sprachen, die in der Tat Neigung zur Lautverschmelzung äussern, oder doch dieselbe nicht starr zurückweisen, ist einzeln Flexionsbestreben sichtbar.»

62. Humboldt hatása.

Sokat vitatott kérdés, hogy vajjon hatott-e Humboldt s ha nem, miért volt ez? Pott szerint, Humboldt csekély hatásának ez az egyik oka:¹⁸ «Humboldt gehört . . . nicht zu jenen überaus durchsichtigen Schriftstellern, welche, um verstan-

den zu werden, dem Leser keinerlei kopfbrechende Geistesarbeit abverlangen, dafür ihm freilich auch nichts sonderlich Verstehenswertes bieten.» De azért, mint láttuk, nagy rendszerbeli hatása volt. Legszigorúbb kritikusa, Steinthal, belőle indult ki, jöllehet később az epigonból kritikus, majd meg a megrenovált iskolának feje lett. Csak kevesen tudják, hogy Humboldtnek direkt hatása Magyarországon is érezhető volt. Márton József, korának legismertebb szótárírója írt egy *Értekezést a magyar nyelv eredetéről* (Bétsben, 1830), amelyben hivatkozik Humboldtra, aki figyelmét nyelvtudományi vizsgálódásokra «felbuzdította.»¹⁹

C) A néplélektani irány.

63. *M. Haupt.*

Az általános nyelvtudomány újkori fejlődésének fősajátsága a lélektani alapvetés. Az első bűvár, ki rendszeresen rámutatott arra, hogy a nyelvészeti bűvárlatnak lélektani alapon kell állnia, egy német tudós, germanista volt: Moritz Haupt.²⁰ Jellemző, hogy ugyancsak ő volt az első, aki a lélektani szempontot hangsúlyozta a mitológiában.²¹ A lélektani irány első lelkes nyelvész-hívei Steinthal és az új-grammatikusok voltak.

64. *Az újgrammatikusok.*

azok a nyelvbűvárok, kik a 19. század utolsó évtizedeiben Schleicher-rel és Curtius-szal szemben a nyelvtudományt lélektani alapra akarták állítani. Curtius ellen az újgrammatikus iskola elveit,

fiatalon Brugman fejtette ki: Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft című munkájában. Ez iskola első magyar tudósa Petz Gedeon volt a nem magyar nyelvészet terén. De ma már Brugmann is, Petz is tiszta néplélektani alapon állanak.²² Ujabban ez iskola elveit Gombocz Zoltán állítja egybe: A jelenkori nyelvészet alapelvei című munkájában. E munkát elolvasva, a legvilágosabb képet kapjuk ez iskoláról.

65. Paul.

Eredetileg az előbb említett iskolához tartozva, az általános nyelvtudománynak első zárt lélektani rendszerét Hermann Paul írta meg. Ő voltaképen a germanisztikának tanára a müncheni egyetemen, de Prinzipien der Sprachgeschichte, 1898 című munkája²³ az általános nyelvtudománynak első zárt rendszere. Paul irányának két jellemző sajátága van. 1. Ő, mint az új-grammatikus iskolának legkiválóbb munkása, Herbartianus, még munkájának harmadik kiadásában is; 2. ami ezzel kapcsolatos, Paul sokat operál még a tudattalan nyelvi funkciókkal. Szerinte a beszélő egyén tudattalanul veszi fel az új nyelvi alakokat és tudattalanul fejleszti tovább. Ma már mindakét álláspont elavult. De e könyv rengeteg új anyagával, világos, szabatos előadásával ma is az általános nyelvtudomány legtanulságosabb, legszebb olvasmányai közé tartozik. Ujabban szemére vetik,²³ hogy túlsok súlyt helyez az egyéni jelenségekre, holott a nyelv szociális jelenség. E szemrehányás azonban így alaptalan, mert az «egyéni nyelv» csak tudományos absztrakció, melynek izolált életében Paul

sem hiszen. Viszont annyi bizonyos, hogy az új fejlődések egyénből vagy egyénekből indulnak ki egyszerre, s az egyén csak mint szociális lény fejleszthet ki nyelvet. Paul művének harmadik kiadását ismertetve a magyar közönségnek, méltán mondta Petz Gedeon²⁴ «e mű a modern nyelvészeti kutatásnak igazi vezérkönyve.»

66. Müller Miksa.

Izoláltan az újabb fejlődésektől dolgozott a híres oxfordi professzor, az egyetememes irodalomnak tán legszellemesebb tudósa: Müller Miksa. Művei ma már módszer, adatok tekintetében teljesen elavultak. Történeti adatait, eszméit és ötleteit ma is érdemes elolvasni, mert szépen, könnyen és gondolatébresztően ír. Főműve, németül átdolgozva, 1892/93-ban jelent meg: *Die Wissenschaft der Sprache*. Az ő felolvasásai, melyek Simonyi Zsigmond fordításában magyarul is megjelentek és nagy hatással voltak, alkották meg először a kapcsolatot a nyelvtudomány kérdései és a közműveltség között. Ő bizonyította először, hogy a nyelvészet nagy kutatásai az emberi szellem történetének nagy kérdéseivel érintkeznek. S végül, mint Goldziher mondja róla: Müller adott természettudományi módszert a nyelvtudománynak a nyelvfilozófia egyoldalúsága ellen. De mindamellett Müller nem lett egyoldalú materialista s a lélektani szempontokat sohasem hanyagolta el.

67. Steintal.

Az általános nyelvtudomány újabb bűvárai között egy sincs, ki oly mély hatással lett volna e

tudomány fejlődésére, mint H. Steinthal, az általános nyelvtudománynak volt tanára a berlini egyetemen.

Steinthal legelőször a nyelveredet nagy kérdését vette tárgyalás alá. *Der Ursprung der Sprache im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens stb.* című munkájában két részre osztja feladatát. Objektíve ismerteti az első részben mindama tudományos kísérleteket, amelyek a nyelveredet problémáját akarták megoldani. A második résznek az a fő-gondolata, hogy a nyelveredet kérdése a nyelvtudomány legfontosabb kérdése, fontos lélektani szempontból is, mert megoldása egyidejűleg sok egyéni és néplelki fejlődésnek földerítését jelentené.

De még fontosabb Steinthalnak *Grammatik, Logik und Psychologie* című műve. Ebben Steinthal kimutatja a logikai alap képtelenségét; megvonja pontosan a nyelvtudomány és logika határait, s a könyv nagyobbik része a nyelvtudománynak (inkább, mint nyelvtannak) lélektani alapelveit ismerteti.

Igen fontos *Einleitung*-ja is.²⁶ Ebben, s általában nem nyelvtudománytörténeti műveiben, két új és fontos alapgondolat tükröződik, két olyan gondolat, mely fejlődést jelent. Az egyik a Humboldt-féle *Innere Sprachform* lélektani kifejtése. Ezt már láttuk. (vö. 61. cikk). A másik az apperceptiós elmélet, melynek, Herbartból indulván ki, nemcsak nyelvtudományi, hanem vagy pedagógiai jelentősége van. Elméletét legrövidebben s legvilágosabban úgy jellemezzük, ha idézzük Steinthalnak apperceptió-meghatározását. Azt mondja Steinthal²⁸ «Apperzeption definiren wir demnach als die Bewegung zweier Vorstellungsmassen gegen einander zur Erzeugung einer Erkenntniss,»

Sokat foglalkozott Steinthal a nyelvtudományi eszmék fejlődésével. Már legelső munkáinak egyike Humboldt nyelvtudományi elveivel foglalkozott (*Die Sprachwissenschaft* W. v. Humboldts, 1848) E művében a Hegel-féle dialektikai módszer tarthatatlanságát bizonyítá, e módszernek Humboldtnál jelentkező jeleiből. De megírta a nyelvtudomány történetét a görögöknél és rómaiaknál: ez voltaképp az általános nyelvtudománynak története az ó-korban. Szellemes, tanulságos munka, de hibája, hogy rendszere túlzottan filozófiai, a történeti szempontok nála teljesen elhalványulnak s azonegy személynek vagy iskolának nyelvtudományi törekvései szétszaggatva különféle szempontok alatt vannak megítélve. E rendszerbeli hiba egyéb munkáján is jelentkezik. Oly közismert *Einleitung*-ja sem mondattani, sem alaktani alapon nem áll. Szempontjai igen tarkák s tárgyalása sok helyen szétfolyik.

68. Pott

eddig az egyetlen számottevő nagy tudós, ki nem híve elvben sem a néplélektani iránynak. E jeles tudós az általános nyelvtudomány irodalmát összeállítá Techmer folyóiratában s történetén is végzett tanulmányokat. Talán jól látom a Steinhallal való nagy tudományos ellenségeskedést is, ha okát abban keresem, hogy Pott Steinthal herbartizmusának ellensége s ama kicsinylő nézetnek is, mellyel Steinthal éppen Humboldt hatása irányában viselkedett. Pott ez elveit, Humboldt nyelvfilozófiájáról igen pongyolán szerkesztett művében

állította össze, mely voltaképp bevezetésnek készült, de terjedelmesebb lett, mint a Humboldt kiadott munkája.³⁰

69. *A néplélektan megalapítása*

1860-ban történt. Ekkor jelent meg Steinthal és Lazarus folyóiratának, a *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*-nak első kötete. E kötet elején megolvasható e folyóirat s e tudomány első programja. A cél: megismerni a néplelket, úgy, amint eleddig igyekeztek az egyén lelkét megismerni. Minden idevág, ami egyéni, tehát a történetnek minden fejleménye, akár ok, akár okozat formájában jelentkezett, a kulturának minden törekvése és minden alkotása. S minthogy a nyelv az a néplelki produktum, melynek tényei a legteljesebben állanak előttünk s a legismertebbek is, hiszen diszciplinája a nyelvtudomány, oly régen gyűjti, figyel, rendszerezi alakjait — a nyelv kérdései legtöbbször vetődtek fel a néplélektan ez első lapjain. A folyóiratból husz kötet jelent meg, azután megszűnt.

70. *Wundt.*

A néplélektant sajátos rendszerű önálló tudománnyá Wundt Vilmos tette *Völkerpsychologie* című munkájában. (Vö. még 18 cikk.) Ő a néplelek produktumainak keretéből kizárja mindazt, amit nem a társas élet fejlesztett ki tudattalanul, hanem egyesek alkottak, hogy úgy mondjuk: személyükben. Nem tar-

tozik hát a néplélektanba az irodalom, művészet s a tudományok története. Ellenben kutatásai tárgyát teszik: a nyelv, a mítusz, s az erkölcs. A mítuszhoz tartoznak a vallás kezdetei, az erkölcshez a kultúra általános fejlődési formái.

Wundt néplélektanából e sorok írásakor három kötet van forgalomban. Az első kettő a nyelv életét magyarázza, a harmadik a mítusz-résznek első fele, a mítusz-alkotó fantáziának lélektanát adja. Az első kettőről, valamint a hozzájuk fűződő irodalomról igen szép ismertető tanulmányokat írtak Gombocz Zoltán³¹ és Katona Lajos.³¹

Wundt rendszerében az önállóság: a nyelvnek, mítusznak s erkölcsnek egységes, egy rendszerben való tárgyalása. Ha pl. a nyelvről szóló két kötetet — melyek különben is magukban befejezettek — különválasztjuk, nem tekinthetjük egyébnek, mint új nyelvlélektannak. Az tehát, amit Wundt néplélektanon ért, voltaképpen a nyelvlélektannak, a mitológiának s az etnológiai etikának egy rendszerbe foglalása. A néplélektannak bűvárai tehát csak Wundt-féle egyéniségek lehetnek, olyanok, kik életükben több tudományba elmerülhettek, kik több tudomány színvonalára emelkedhettek. A lipcsei Ottmar Dittrich-nek most megjelenő nyelvlélektana mintha már visszakövetelné a néplélektanba besorozott tudományok önállóságát.

71. Folyóiratok.

Az általános nyelvtudomány újkori föllendülése folyóiratok megalapításában is nyilvánult. Fájdalom, úgylátszik, mintha e diszciplinának nem volna folyóirataival nagy szerencséje. Kitűnő munkatársakkal, szép, teljes programmal indítá meg Techmer

nagyszabású folyóiratát, a *Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft*-ot. (1884) Öt kötet jelent meg mindössze.

§ a Steinthal-Lazarus-féle említett folyóirat megszűnte óta nincs az általános nyelvtudományi törekvéseknek önálló otthona. De az IF rendes melléklete, a *Streitberg* Vilmos szerkesztésében megjelenő *Anzeiger* állandóan első helyen közli és ismer-teti az általános nyelvtudományi törekvéseket. Nálunk Magyarországon csak az imént jelent meg (1906) *Asbóth* Oszkár folyóiratának, az Akadémia kiadásában megjelenő *Nyelvtudomány*-nak első száma. E folyóirat az indogermanisztika mellett programjába vette az általános nyelvtudomány művelését is. A szerkesztő, valamint a zászlóbontó *Petz Gedeon*, ki e folyóirat első cikkét írta, *Nyelvtudományi elvek és irányok* címmel, jó reményekre biztatnak. Az általános nyelvtudomány újabban nem birt állandó hajlékra szert tenni a gazdag nyugaton s ime, kicsi, de meleg otthonául kínálkozik a tartalmas magyar *Nyelvtudomány*.

VII. Jegyzetek, adatok.

I. A bevezetéshez.

¹ Vö. Darwin: Az ember származása s a faji kiv.; Haeckel, Welträtsel 53.

² «Die Hervorbringung der Sprache ist ein inneres Bedürfnis der Menschheit, nicht blos ein äusserliches zur Unterhaltung gemeinschaftlichen Verkehrs, sondern ein in ihrer Natur selbst liegendes, zur Entwicklung ihrer geistigen Kräfte und zur Gewinnung einer Weltanschauung, zu welcher der Mensch nur gelangen kann, indem er sein Denken an dem gemeinschaftlichen Denken mit Anderen zur Klarheit und Bestimmtheit bringt, unentbehrliches.» (Humboldt, über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues, 25. l. Pott kiad.).

³ Irányáról, könyvéről, valamint e fejezet összes fogalmairól az V. fejezetben, az általános nyelvtudomány története kapcsán szólunk részletesebben.

⁴ Vö. Simonyi Hely. Magy. és Kelemen, Jó Magy. 195. l.; Tolnai Magy. Szót.

⁵ Valaha a kényelemszeretettel sok mindent magyarázgattak a nyelv metafizikusai. E sikamlós úton csak keveset szabad járnunk, de azért annyi bizonyos, hogy, ha a magyarban az idegen szókendő mássalhangzók egyszerűsítettnek (vö. pl. is-

kola, istráng stb.), ha a westfaliai német P f u n d helyett F u n d - o t mond, itt bizonyos technikai kényelemszeretet szerepet játszik. Az utóbbi esetben egy bilabiális explozívról kell átugrani közbeeső magánhangzói kilégzés nélkül egy denti-labiális fuvó hangra. A kilégzést mindjárt fuvással kezdeni, anélkül, hogy előbb egy explozívával elzárnók a lélegzés útját, hogy aztán is csak részlegesen bocsássuk ki, mindenesetre könnyebb dolog.

⁶ Pl. A torokhangok kifejlése hegyi lakóknál, l. Sievers Phon.⁵ stb.

2. A nyelvtudomány módszerei.

¹ A nyelvtudományi módszertannak ma már igen nagy speciális irodalma van. Csak néhányra akarok e munkákból és fejezetekből utalni: Paul a Grundriss der germ. Phil.-ban írt egy Methode nlehret; Tobler is írt egy Methodik der philologischen Forschung-ot a Grundriss der röm. Phil.-ba. (A Paulénak külön lenyomata már második kiadásban is megjelent); Schuchardt: Zur Methodik der Wortgeschichte. Zeitschr. für rom. Phil. 24. Heft. 4; Idevág Schrader híres munkájából (Sprachvergleichung und Urgeschichte) Zur Methodik und Kritik der linguistisch-historischen Forschung c. fejezet. A nyelvtan módszereiről és forrásairól írt Simonyi a Tüzetes m. nyelvtan bevezetésében. (De ott inkább a nyelvtudomány módszereiről szól). Jó gondolatokat találunk Aug. Boeckh munkájában: Encyclopaedie und Methodologie der phil. Wissenschaften, Leipzig, 1877. Ujabb kiadása

Teubnernél Ernst Bratuschek-től). A nyelvész is sokat tanulhat a Dézsi Lajos munkájából: Az irodalomtörténet módszerei (Irod. közl. 13: stb), valamint a Georges Renard-éből: La methode scientifique de l'histoire litteraire. Paris. F. Alcan, 1900. A régebbi irodalomra vonatkozólag vö. Pótt bibliografiáját a Techmer-féle Zeitschrift első kötetében: Einleitung in die allgemeine Sprachwissenschaft. L. még: Hornyánszky: Filológia és filozófia, Athenaeum, 1902, 200-212. l.

² Csak újabban vesznek fel szép nyelvi szövegeket fonográffal (nálunk Vikár Béla), sőt legújabbban Toussaint—Langenscheidt-ék egész beszédgyakorlatokat terjesztenek fonográffal, hogy így a helyes kiejtést tanító nélkül igazán el lehessen sajátítani (Balassa, O. K. T. E. K. 1904.)

³ Vö. Steinthal: Einleitung in die Sprachwissenschaft, 62. l.;

⁴ Vö. Prinzipien 21. §.

⁵ U. o. 11. l.

^{6a} Egy példa, vagy mondjuk, kísérlet világosan megérzékítheti ezt. Képzeljünk egy körlemezt, a melyen fehér, fekete, aranyszín, piros stb. bábúk állanak, részint bizonyos rendben, részint rendetlenül. E lemez gyors forgása által bizonyos színsávok keletkeznek. E színsávok tünetményének megértéséhez szükséges, hogy a lemezt megállítsuk egy pillanatra, hogy aztán a színek elosztását megérthessük. De ezzel csak a bábúk elhelyezését ismertük meg; a színsávok tünetményét csak úgy magyarázhatjuk meg, ha a lemezt tovább forgatjuk és előbbi tapasztalatainkat e mozgó és folytonos állapothoz viszonyítjuk.

^{6b} A nyelvhasonlítás bizonyítékaira, rendszerére a legjobb példa Szinnyei Józsefnek Nyelv-

hasonlítás³ című könyve, mely a finnugor nyelvek összehasonlító nyelvtudományának rövid foglalatja s igen alkalmas az összehasonlító módszer szemléltetésére is.

⁷ Vö. Varga Ignác, A vépvidéki nyelvj. bevezetésében (NyF).

⁸ Vö. MNy.

⁹ Szláv jövény szavaink című nagy művében. Megjelent eredetileg a Nyk.-ben s különlenyomat alakjában is. (I. köt. 1. és 2. része már megjelent, Bpest 1903—05. 448 lap, az alább közölt példa is az ő könyvéből való, vö. I. köt. 2. rész, 278. l.)

¹⁰ Vö. Aesthetik als Wissenschaft des Ausdrucks und allgemeine Linguistik. Németre fordította Federn. (Ism. l. például Pädag. Arch. XLVIII 7/8); vö. még Johannes Book: Sprachaesthetik, Berlin 1902. Stb.

¹¹ Ezt Vossler Károly mondja, ez irány legteljesebb német híve, «Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft» című munkájában.

¹² E stilisztikai módszer sokszor elkerülhetetlen, pl. bizonyos mondattani kérdések tárgyalásánál. Így nálunk már Erdélyi Lajos alkalmazott «Az összevont mondat» című munkájában stilisztikai módszert, mondattani kérdés tárgyalásánál. (L. pl. a zeugma fejtegetését, 14. l.)

¹³ A Nyelvtudomány első számában 2. l.

3. A nyelv eredete.

¹ A paradicsom nyelvére vonatkozólag l. Pott, Die Sprachphilosophischen Werke Wilhelm von Humboldts, I: CXVII.

² Vö. magyar ismertetését Schmidt József-

től, NyK. 35:451. Schmidt igen alapos bírálatának végén ezt mondja: «Az összes nyelvcsoporthoz egységes és közös eredetét Trombetti nem bizonyította be, de nem is bizonyíthatta be: ez a probléma természeténél fogva mindenkorra megoldhatatlannak látszik . . .» (id. h. 471. l.) Ugyancsak a monogenezis ellen nyilatkozik Gombocz Zoltán a Szerda 2. számában.

³ Arnold Lesberg: Comparative philology. A comparison between Semitic and American languages with a map and illustrations. Leyden 1903.

⁴ Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues, Pott kiad. II:21. l. Vö. még I: XXXVIII–XXXIX.

⁵ Die geistige Entwicklung beim Menschen. Ursprung der menschlichen Befähigung. Leipzig, Gunther, 1893; A majmok nyelvéhez I. még Brehm (magyar!) I:64 s az emlősök hangadására vonatkozólag id. m. 27. l.

⁶ Abel Hovelaque pl. La Linguistique című munkájában (Paris, 1881³) azt mondja: «Nous ne chercherons pas à éviter l'examen de la question de l'origine du langage. C'est une question purement anthropologique.»

⁷ I. Paul³ 160–161.

⁸ Különben ilyen helyek gyakoriak költőknél. Jókai-ban, Mikszáth-ban sok hangfestést találunk. Reviczky Gyulának A szúnyog című versében ezt olvassuk

Zi-zi, zü-zü! Zörög-zireg

Egy kis szúnyog-csipet.

Gyermekversekben meg éppen gyakori. A köznyelvbe is behatoltak efféle hangutánzók: r i p s z - r a p s z, p i c s - p a c s stb.

⁹ Einf. 81. l.

¹⁰ Dr. H. Steinthal: Der Ursprung der Sprache.

im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens. 4. abermals erweiterte Auflage. Berlin 1888. Dümmler.

¹⁰ Abhandlung über dem Ursprung der Sprache 1772.

¹¹ De rerum natura.

¹² Essai sur l'origine des langues, 1782, Oeuvres, II.

¹³ Vö. Bánóczy József kitünő Révai-életrajzát s e könyvecske szerzőjének Grimm és Révai c. munkáját, 25. l.

4. A nyelv élete.

¹ A beszéd összes vonatkozásaiban stb. című munkájában, 1906.

² Ranschburg Pál, A gyermeki elme fejlődése és működése.

³ Prinzipien³: 231. l.

⁴ Alább idézendő munkájában.

⁵ Hangsúlyozom, hogy e kérdésnél álláspon-
tom igazolására feleslegesnek tartom a kérdés
meglévő irodalmával való vitatkozást s ezúttal
helykímélés céljából a folytonos irodalmi utalást
is lehetőleg mellőzöm. Aki mérlegelni akarja fel-
fogásomat, a kérdés speciális irodalmát megtalál-
hatja összefoglalva bármely összefoglaló nyelv-
tudományi munka repertóriumában, valamint az
európai kulturnyelvek «köznyelvi» törekvéseinek
történetében. Különös figyelmet érdemelnek ter-
mészetesen: W u n d t (Völkerpsychologie I: 569,
II: 424 és II: 565—578, a szóalkotás tárgyalásában)
P a u l (a Prinz. utolsó 23.) fejezetében, valamint
a Methodenlehre der germ. Phil.-ban, Grundriss
I. és Sonderabdruck, Trübner, Strassburg 1897).

Az un. irodalmi és köznyelv viszonyával nálunk külön Csűrös Ferenc foglalkozott. A magyar irodalmi és köznyelv. Ungvár 1899.

Simonyi is sok helyen, (l. A magy. nyelv.) különösen a nyelvhelyesség (Helyes Magyarság) és a népiesség kérdését tárgyalva (pl. Nyr. 32:188) Ugyancsak e kérdéssel foglalkoznak pl. a németeknél: Behaghel: Geschriebenes und gesprochenes Deutsch (Wissenschaftliche Beihefte zur Zeitschrift des Allgem. Deutsch. Sprachv. III. R. 17—18.) E. Wilke: Schriftdeutsch und Volkssprache. Bassenge, Zeitschr. f. d. deutsch. Unterricht, XVIII:5. A szótár-irodalom s vitái adták kérdésünkben a legtöbb termékeny eszmét. L. pl. Grimmék szótárának előszavait. Alapvető nálunk e téren Zolnai Gyula programja: Az új nagy szótár feladatairól. Melich János: A magyar szótárirodalom, NyK. 1906. Az irodalmi köznyelvhez tartozó egyéni nyelvirodalomból vö. Die Sprache des jungen Schiller in ihrem Verhält. zur nhd. Schriftsprache: Beiträge zur Gesch. d. d. Spr. und Lit. 28: 273. Érdemes e munka beosztását megismerni. Fejezetei: I. Zur Orthographie (itt Schiller kéziratait is figyelembe veszi), II. Zur Lautlehre, III. Zur Formenlehre, Über Wortbildung und Wortschatz, stb. E munkának hibája, hogy se mondattani sajátságokat, se stílussajátságokat nem vesz figyelembe, az előbbieket csak «dann und wann anmerungsweise» (278. l.) Ujabban az olaszok foglalkoznak sokat irodalmi köznyelvük szókincsének eredetével (vö. Alfredo Panzini: Dizionario moderno. Storia etimologia e filosofia delle parole, Milano 1905. Ism. E. Ph. K. Zambra Péter 1906). A magyar köznyelv szókincséhez sok adattal járulnak ama Nyrbeli közlemények, amelyeket e könyvecske szerzőjének Irodalmi köz-

nyelvünk szókincse c. cikke inspirált (Nyr. 1904).

⁶ A legnagyobb, de népszerűtlen írónál is nagyobb hatása van az esztétikai szempontból tán kisebb értékű, de igen olvasott írónak. Jókai nyelvi hatása nem is hasonlítható a Kemény Zsigmondéhoz s tán még Jókainál is többet hatnak nekünk ismeretlen ponyva-termékek. Fritz Reuter ma a németeknél többet hat, mint Schiller; Wilde többet, mint Byron stb.

⁷ Riedl Frigyes, Arany János, 1904.⁸

⁸ Közölve a Magyar Nyelv-ben 2: 259.

^{8b} Lásd Réthei Prikel Márián szellemes összeállítását, Magy. Nyelv II: 251-től.

⁹ A népetimológiáról jó magyar összefoglaló munka a Nádaï Pálé. (NyF).

¹⁰ Nyr. Vétesy Dezső: Tiberius nyelvújítása.

¹¹ vö. Kéttanulmány, NyF. 6. sz. A mondatról.

¹² Geschichte der d. Sprache, 5. l.

¹³ Vö. Simonyi Az ikes ragozás tört., Kelemen Béla Jó Magyarság 248. l., A nyelvhelyesség elméleti irodalmából vö. Setälä Emil művét: FUF, továbbá A. Noreen és Arwid Johansson: Über Sprachrichtigkeit JF Streitberg: Frankfurter Zeitung 1896 N. 307, 308. Streitberg főgondolata: Minden egyén a) produkál, b) reprodukál.

¹⁴ A jelenkori nyelvészet alapelvei, 28. l. Vö. még ezenkívül Paul, Prinz³ 96—109.

¹⁵ 1874-ben, Budapesti Szemle, V: 383.

¹⁶ Hátrah. Próz. 349. l.

¹⁷ Paul-Prinz.³ 145—156; Simonyi, Kombináló Szóalkotás és egész nyelvőri irodalma; az analógiának mondattani vonatkozásáról

szól Kertész M. értekezése: Analógia a mondatalkotásban stb. NyF.

¹⁸ Hogy az alakvegyületek szintén analógiás alakulatok, e nézetet azzal is igazolhatjuk, hogy a nem egy analógiás csoportba tartozó alakok között — nem tekintve a gyermeki nyelvet — e proceszus ki van zárva. Ha a dolog egyszerű kombináció volna, akkor a csokor nem a bokrétával keveredett volna el, hogy csokrétává váljon, hanem pl. a rádium-mal vagy akármivel, ami vele egy analógiás csoportba nem hozható.

¹⁹ Nyr. 1906, Két gyermek nyelve.

²⁰ Prinz. 148. l.

²¹ A budhizmus hatása az islamra, 7. l.

²² (Die deutsche Sprache² 78. l.)

5. Nyelvtudomány és nyelvtan.

¹ Balassa szerint a fonétika a pszichológiával is határos és pedig azért, mert (Fon²) «a fonétika nem hagyhatja figyelmen kívül az emberi lélekről szóló tudománynak, a pszichológiának a nyelv keletkezésére és fejlődésére vonatkozó eredményeit sem.»

² Grundzüge der Phon. 1901.⁵

³ A magánhangzó rendszerek fejlődését l. Balassa Fon.,² 63. l.

⁴ vö. Meringer és Meyer: Das Versprechen und Verlesen c. művét, 1895.

⁵ E harc történetét és kérdéseit E. Wechsler írta meg: Gibt es Lautgesetze? című munkájában, Forschungen zur roman. Phil. Festgabe für Herm. Suchier, Halle, Niemeyer, 1900, külön: 190. l. Ism. Balassa NyK. Szerinte vannak hangtörvények, de tárgyalásuknál figyelembe kell venni a hangtörvények kereszteződését stb.

⁶ Legújabbán nálunk is rendszeresen szóvá tették e kérdéseket. Vö. Schmidt Henrik értekezését: NyK. 36. k.

⁷ vö. Schmidt József elmélete szerint (Nasalis infixum névszókban, Bpest, 1904. Athenaeum) ezek egyes szórványos esetekben reduplicatiónak, máskor analógiának köszönik létüket; a többi előforduló esetekben suffixalis jellegűek.

⁸ vö. Müller Miksa, Sprachw. I.³² 101. l.

⁹ Brugmann Griech. Gramm. 7. l.

¹⁰ Vö. Steinthal: Gesch. der Sprachw. és Müller Miksa id. m. E kérdés bő tárgyalása Müller pozitív nyelvtudományi érdemeihez tartozik.

¹¹ Az idevágó irodalomból vö. Mülleren kívül: H. Hübschmann Zur Casuslehre, München 1875. Első rész: Zur Geschichte der Casuslehre.

¹² Az erre vonatkozó adatokat lásd e könyvecske szerzőjének a Nyelvőr 1906. évfolyamában közölt Fencsel című közleményében.

¹⁴ Simonyi, A magyar nyelv² 292—298.

¹⁵ Principien³ VIII. fej. 145. l.

¹⁶ Vö. az irodalomra vonatkozólag Szinnyei NyH.

¹⁷ vö. TMNy 354 és Szinnyei NyH² 56—57.

¹⁸ Két gyermek nyelve, Nyr. 1906.

¹⁹ An essay concerning human understanding III. könyv, 9. fej. 16. §.

²¹ l. Paul id. mű 229—240.; Lásd u. o. az irodal-

²⁰ L. Gombóc Nyelvtörténet és lélektan 51—64 l.

²¹ l. Paul id. mű 229—240 Lásd u. o. az irodalmat és kritikáját.

²² vö. Petz Gedeon, Nyelvtud. I:4. l.

²³ Lechner, Szilasi Nyelvészeti Tanulmányai-
nyaiban.

²⁴ Was ist Syntax? Ein kritischer Versuch, Marburg 1894.

²⁵ IF 19: 282, Jellinek.

VI. Az általános nyelvtudomány története.

¹ Die Sprachphil. Werke W. von Humboldts, I: LXXXVIII. I. Különben az általános nyelvtud. fejlődésére egyes adatok Steinthal, Benfey, Whitney, Müller Miksa, Delbrück és Brugmann idézett műveiben vannak szétszórva. A régi görögök és rómaiak törekvései, ama kor egy része, melyet mi «logikai nyelvtudomány» névvel jelölünk, részletesen fel van dolgozva Steinthal nagyírú munkájában: Gesch. der Sprachw. bei den Gr. und Röm. Itt közlök egy kis tarlózatot az általános nyelvtudomány speciális irodalmából (kiemelve azokat, melyek a főszövegben nyomatékosan szóba nem kerülhettek): K. E. A. Schmidt Beiträge zur Geschichte der Grammatik, Halle 1859. Az ált. nyelvtud. történetére sok fontos adat van Brugmann görög nyelvtanának bevezetésében, ott a megfelelő irodalom is fel van sorolva. Továbbá az egyes paragrafusok végén. Lengyel nyelven jelentek meg Baudouin de Courtenac nyelvtudományi tanulmányai, melyeknek már megjelent első kötete tárgyalja a 19. század nyelvtudományát s többek közt a nyelvtudomány céljait. Sütterlin az Allgemeine Zeitung (a müncheni) mellékletein összeállította az általános nyelvtudomány eredményeit (1889—1894). Az általános nyelvtud. történetét Simonyi is megírta (persze, igen vázlatosan). A magyar nyelvben² (14. l.). Vö. még Bruchmann Psychologische Studien zur Sprachgeschichte; Ascoli Sprachwissenschaftliche Briefe. Uebers r.

Güterbocsk. Leipzig 1887; Wegener: Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens Halle 1885. Delbrück: Die neueste Sprachforschung, 1885; Uö: Einleitung in das Sprachstudium, 1906.⁴

² Plató nyelvfilozófiájáról való irodalom Pottnál van összeállítva (Techmers Zeitschrift I.); Vö. még Benfey, Lersch és Steinthal műveihez: Kirchner: Die verschiedenen Auffassungen des platonischen Dialogs Kratylos, Programm des Brieger Gymn. 1892.

⁴ 5. l.

⁵ U. o.

⁶ IF, 19:299, Jellinek.

⁷ Locke idea-in körülbelül képzet-eket kell értenünk.

⁸ Legújabbban kiadták a Phil. Bibl. 108 kötetében, Leipzig, 1906.

⁹ Kant általános nyelvelméleti kijelentéseit Bezzenberger állította össze, amaz emlékkönyvben, melyet a königsbergi egyetem adott ki Kant halálának századik évfordulóján. Vö. Zur Erinnerung an J. Kant stb. 344. l., X. cikk. A Bezzenberger, Die sprachwissenschaftlichen Äusserungen Kants. Vö. még Balassa József: Spenser a nyelvtanról, Huszadik Század; Misteli meg Herbartról írt ily szempontból a Steinthal-Lazarus-féle Zeitschrift-ba.

¹⁰ Anfangsgründe der Sprachwissenschaft. Berlin, bei Heinrich Froebich, 1805.

^{11d} Tán nem lesz érdektelen e munka szerkesztét, az efféle nyelvtannak példájául bemutatni. A) Sprache aus dem historischen Gesichtspunkte als progressives Ganze. B) Sprache als gebildetes Ganze von dem philosophischen Gesichtspunkte aus a) Elementarteil, b) Etymologischer Teil. Re-

deteile nach einem späterhin sich darbietenden Gesetze. c) Allgemeine Formenlehre oder der articulirte Ton als darstellend betrachtet. C) Syntax selbst, oder Lehre von dem Satze. D) Anwendung der Sprache zur Wissenschaft, a) Von der Anwendung derselben zur Poesie.

^{11e} Johann Severin Vater: Übersicht des neuesten, was für Philosophie der Sprache in Teutschland getan ist.

¹² NyK, 30: 460.

¹³ Versch. 11. §. 104. l. (Pott kiadása).

¹⁴ Uo. 104—114 l.

¹⁵ Einl. 60. l.

¹⁶ Versch. 92. l.

¹⁷ U. o. 144. l.

¹⁸ Pott, I: CCCCIII.

¹⁹ Humboldt Vilmos és Márton József egymáshoz való viszonyára talán nem lesz érdektelen, ha — több adatot elmellőzve — a következőket közlöm Márton említett munkájából: «Mindenek felett, arra kötelez az igaz tisztelet, hogy azon Nagy Embert és széles tudományú Férjiút háladatosságból megnevezzem, a' ki figyelmemet ezen vi'sgálódásra felbuditotta, 's tökéletesen meggyőzött a'felől, hogy egyáltalában az itt előadandó szempontokból kell valamelly eredeti nyelvnek kezdetét 's kifejlődését vizsgálni.

Báró Humboldt Vilhelm Úr Ő Excellenziaja volt ez, most Prussziai Status Minister, ki ez előtt Bétsben az Austriai Ts. K. Udvarnál Követséget viselt testvérje a' világszerte híres utazó és természet vizsgáló Báró Humboldt Sándor titkos Tanácsos Úrnak. — Midőn a' tisztelt Báró Úr mint Követ, az előtt 18 esztendővel Bétsben lakott, arra határozta magát, hogy a' Magyar nyelvet megtanulja; hallván, hogy ez is egy a' napkeleti nyelv-

vek közzül, mellyeket ifjú korában, midőn a Diplomatikai pályára készült, nagy szorgalommal tanult.

Szerentsém lévén a' Követ Őrnak naponként a' magyar nyelvből órákat adni, minekutánna egy hónap alatt a' Grammatika tabellaris tanításának vége lett, 's magyarból németre kezdett fordítani, tapasztaltam, hogy a' melly magyar szók egyszer kétszer a' fordításban előfordultak, azokat többé el nem felejtette. Nem titkolhattam el ezen való tsudálkozásomat, mellyre e'ként felelt. «A' magyar nyelvnek alkotása nem fárasztja el a' napkeleti nyelvekben jártas tanuló figyelmét, és így ezt ennek igen egyszerű grammatikai szerkeztetése mellett egyedül a' még esmeretlen szók megjegyzésére annál élesebben fordíthatja. Sok szónak jelentése esmeretes ugyan már előttem a' Török, Perzsa, és Arabs nyelvből, de leginkább könnyítik a szók megtartását az eredeti törzsök vagy gyökér betűk, mellyeket nemcsak a' napkeleti, de még többnyire a' nyugoti nyelvekben is feltalálhatni, 's a' mellyek egy közös eredetre mutató jelbetűk.

Későbbben, jobban esmervén már nyelvünknek természeti alkatását a' tisztelt Követ Úr, arra buzdított különösen, hogy igyekezném kitapogatni, honnan vették eredeteket a' szószármaztató végzetek vagyis szóképzők hangtalan betűi? Mert, ha szinte némellyeknek gyökerei már fel nem találhatók volnának is a' nyelvben, ha a' szokásból kimentek, és e' miatt mindegyiknek származását világosan meghatározni nem lehetne, úgy, mint p. o. a' d, l, t betűkét, mellyekkel a' mással érthetők-től többnyire két, néha három ígét is formálunk — a' mint alább bővebben meglátjuk — 's a' t; ez mégis, és leginkább ez, mind a nyelv eredete kinyomozásában vezér fonalul szolgálhat, 's végre felvilágosító resultatumokra vezethet. — Igaz, hogy

ez sok ideig tartó húzamos vizsgálódást kíván, és ha szinte helyes princípiumokból indul is ki az ember; megeshetik, hogy néha csak sokszori találgatás által juthatni el az igazságnak birtokába: de a gondolkodni szerető szabad lelket holmi nehézségek az igazság keresésétől soha el nem rettentik, és ha csak útát nyit is másoknak, mellyen a' kívánt tziel felé bátran előre haladhatnak; meglesz a' nyelvre nézve a' hasznos felfedezésekből folyó nagy nyereség.

Ime ezek, és több ilyen buzdító okoskodások bírtak arra, hogy nyelvünknek természetét ön magából a' nyelvnek eredeti alkatásából igyekezzem kitanulni; melly vizsgálódásaimnak következése a' jelenvaló Értekezés.»

²⁰ Vö. Belger, Moritz Haupt - Biogr. 150. l.

²¹ M. Haupt, Opuscula, II.: 193, 194.

²² Vö. az utóbbinak a Nyelvtudomány első számába írott irányjelző cikkét.

²³ Ferd. Wrede, Archiv für das Stud. der neueren Spr. 61: 29.

²⁴ NyK. 29: 110.

²⁵ NyK. 30: 460.

²⁶ Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft. 1881.²

²⁷ Charakteristik

²⁸ Einl. 171. l.

²⁹ Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern, mit besonderer Rücksicht auf die Logik.

³⁰ vö. XVV—XXXVII-ig, vö. pl. «die aufgebraachte Völkerpsychologie.»

³¹ Katona: NyK. 32. kötet; Gombocz: Nyelvtörténeti és lélektan Nyr és NyF.

TÁRGYMUTATÓ.

- Adelung 12, 68
alaktan 60
alakvegyülések 47, 61
analógia 45, 50, 58
analógisták és anomalisták 74
Arany 24, 45, 50
Aristoteles 62, 72
Asbóth Oszkár 91
Ascoli 102
állatnyelv 21
Balassa József 32, 52, 94, 100, 103
Bánóczi József 97
Bedeutungs-Differenzierung 64
Behaghel, Otto 49, 98
Bernhardi A. F. 80
Bezenberger 57, 103
Boeck, Aug. 93
Book, Johannes 95
Bopp 14
Brassai 45
Bruchmann, Kurt 102
Brugmann 57, 59, 60, 85, 101
Caesar 43, 75
casus 60

- Campe J. H. 43
 Cicero 43, 75
 Croce, Benedetto 16
 Curtius 57, 84
 Darwin 20, 21, 92
 Delbrück 59, 67, 103
 Dézsi Lajos 94
 Duns Scotus 76
 Elvonás 61
 Erdélyi Lajos 95
 fonétika 51
 Gabelentz 76
 Garner R. L. 21
 Geiger, Lazar 26
 genitivus 61
 Gillieron J. 15
 Goldziher 48, 81
 Gombocz Zoltán 45, 90, 96, 101
 grammaire générale 76
 grammatika 10
 Grimm Jakab 27, 43, 44
 hang-változások 54
 „ tan 51
 „ törvények 57
 „ utánzás 22, 25
 Haupt, Móric 84
 Haeckel 21, 92
 Herder 25
 Hermann, Gottfried 80
 Horgor Antal 15
 Hornyánszky Gyula 94
 Hovelaque, Abel 96
 Humboldt Vilmos 20, 25, 26, 50, 80 83, 88, 92
 Innere Sprachform 82, 87
 Irás 58
 jelentéstan 63

- Jellinek 103
 Jespersen 22
 Kant 80
 Kombináló szóalkotás l. alakv.
 Kontamináció l. alakv.
 Köznyelvek 32
 Kratylos 70
 Lesberg, Arnold 20
 Leibnitz 79
 Leskien 57
 Locke 63, 76, 103
 Lucretius Carus 26
 Lubbock 22
 Márton József 84
 Maitre Phonétique 58
 Melich János 15, 98
 Meyer, Lübke 7, 24
 Misteli 103
 mondattan 66
 Müller Miksa 26, 86
 népetimologia 41
 néplélektan 9, 89
 Noiré, L. 26
 Noreen, A. 99
 Nyelv 1, 28
 nyelv-érzék 30
 nyelvek osztályozása 19, 83
 nyelv-filozófia 8
 - „ járások 36
 - „ keveredés 39
 - „ lélektan 9
 - „ tisztaság 42
 - „ ujitás 42
 nyelvbeli pajzánság 37, 42
 Nyelvtudomány 91, 95
 onomatopoesis l. hangutánzás

- Osthoff 57
 Panzini, Alfr. 98
 Paul, Hermann 11, 12, 13, 31, 46, 47, 48, 62,
 64, 85, 93, 97, 99
 Petz Gedeon 17, 85, 86, 91, 101
 Plato 70
 Port-Royal 68, 76
 Pott 69, 88, 92
 puristák 43
 Réthei Prikkel Marian 99
 Ranschburg Pál 97
 Renard, Georges 94
 Révai 12, 27, 45
 Riedl Fr. 99
 Romanes 22
 Rousseau 26
 Rousselot 52
 Sarbó A 29, 30
 Sasku Károly 80
 Schleicher 84
 Schmidt Henrik 101
 Schmidt József 95, 101
 Schmidt, Johannes 57
 Schrader 93
 Schuchardt 57, 93
 Setälä Emil 99
 Sievers 52, 93
 Simonyi 47, 48, 49, 63, 68, 86, 92, 93, 98, 99, 102
 Steinthal 10, 11, 25, 50, 70, 82, 86, 89, 94
 Streitberg V. 91, 99
 Sütterlin L. 102
 Szily Kálmán 49
 Szinnyei József 94, 101
 szóátvétel 40
 szóösszetétel 62
 terminologia grammatikai 60

Techmer 90, 94
Tobler 93
Trombetti, Alf. 19
ujgrammatikusok 84
Vater J. S. 80
Vossler, K. 95
Wechssler, Ed. 100
Wegener 103
Wundt 25, 27, 64, 65, 89, 97
Zambra Péter 98
Zolnai Gyula 32, 98

Néhány nyelvtudományi rövidítés.

IF. = Indogermanische Forschungen

NyK. = Nyelvtudományi Közl. mények

FU. F. = Finnisch-Ugrische Forschungen

Nyr. = Magyar Nyelvőr

MNy. = Magyar Nyelv

NyF. = Nyelvészeti Füzetek

Ny. = Nyelvtudomány

ófn. = ófelnémet

kfn. = középfelnémet

ufn. = újfelnémet

TMNy. = Simonyi és Balassa: Tüzetes Magyar
Nyelvtana

NyH. = Szinnyei József: Magyar Nyelvhasonlítása

NySz.: Nyelvtörténeti Szótár (szerk. Simonyi és
Szarvas)

MTSz.: Magyar Tájszótár (szerk. Szinnyei József)

OSz.: Magyar Oklevél Szótár (szerk. Zolnai Gyula)

NyUSz.: A Magyar Nyelvújítás Szótára (szerk.
Szily Kálman).

TARTALOM.

I. BEVEZETÉS.

oldal

A nyelv. — A nyelvnek tudománya. — E tudomány rendszerezése. — Spekulatív nyelvtudomány, nyelvélektan, néplélektan, általános nyelvtudomány . . . 1

II. A NYELVTUDOMÁNY MÓDSZEREI.

Nyelvtudomány és grammatika. — A logikai módszer. — Grammatika és logika. — A történeti módszer. — Az összehasonlító módszer. — A földrajzi módszer. — A stilisztikai (esztétikai) módszer. — E módszerek egyesítése 10

III. A NYELV EREDETE.

Ősi nyelvállapotok. — Az ősn nyelv. — Az ősn nyelv eredete. — Állat nyelv és ember nyelv. — A hangutánzás (Onomatopoesis). — A nyelv eredetének elméletei. — Wundt osztályozása. — Wundt elmélete a nyelv eredetéről: a fejlődés elmélete 18

IV. A NYELV ÉLETE.

- a) *A nyelv élete az egyénben.* A nyelv változásának első főoka. — Az egyéni nyelv. — Az egyéni nyelvfejlődés fázisai. — Nyelvérzék. 28
- b) *A nyelv élete a közösségben.* A nyelv változásának földrajzi oka. — Közn nyelvek. — A nyelvfejlődés centrális elmélete. — Nyelvjárások. — Nyelvjárások és nyelvek. 31
- c) *Nyelvek keveredése.* A nyelvváltozás harmadik főoka. Alaktani átvételek. — Jelentéstani hatások. — A népetimológia. — Nyelvujítás és nyelvtisztaság. . . 39
- d) *Az analógia.* Az analógia fontossága. — Mi az analógia? Alakvegyületek. — Ellentétre alapított analógia. — Az analógia és asszociáció. 45

V. NYELVTUDOMÁNY ÉS NYELVTAN.

- a) *A hangok.* A hangtan. — A fonétika határtudomány. A fonétika módszerei. — Hangváltozás. — A hangváltozás törvényessége. — A hangtörvények ügye. Írás. — Fonetikus írás. 51
- b) *A szavak élete.* a) A szavak külső élete. — Az alaktan: Új szóalakok keletkezése. — A grammatikai terminológia. — Elvonás. — Kombináló szóalkotás 59
- b) A szavak belső élete. — A jelentéstan: A jelentéstan fontossága. — Jelentéstani alapfogalmak 63
- c) *A mondatnak kialakulása* A mondat. — A mondatnak tárgyi köre. — Mi a mondat? — Fő és mellékmondat. 66

VI. AZ ÁLTALÁNOS NYELVTUD. TÖRTÉNETE

- a) *A logikai nyelvtudomány.* Plato. — Aristoteles. — Analogisták és anomalisták 76
- b) *A metafizikai (spekulatív) nyelvtudomány.* Locke. — Leibnitz. — Kant hatása. — Humboldt Vilmos. — Innere Sprachform. — Humboldt hatása 84
- c) *A néplélektani irány.* Az új grammatikusok. — Paul. Müller Miksa. — Steinthal. — Pott. — A néplélektan megalapítása. — Wundt. — Folyóiratok 84

VII. JEGYZETEK, ADATOK.

I. fejezethez	92
II. " 	93
III. " 	95
IV. " 	97
V. " 	100
VI. " 	102

VIII. TÁRGYMUTATÓ.

Ugyanezen szerzőtől

megjelent s bármely könyvkereskedésben kapható:

**Révai Miklós élete
és nyelvészeti törekvései
Szemelvényekkel**

Ára 50 fillér.

E munkában a szerző a legnagyobb magyar nyelvtudósnak, Révai Miklósnak hanyattatásokkal telt életét mondja el, munkásságát pedig szemelvényekben mutatja be. Irodalmunkban ez az első kísérlet arra, mint kell egy nagy nyelvtudós munkásságát *középiskolai* tanulóknak bemutatni. Növeli a munka értékét világos stílusa, praktikus beosztása s az a tény, hogy Révai rengeteg sok s igen értékes kézírataiból is kapnak szemelvényt. Ez utóbbi tudományos jelentőséget is ad e szerény művecskének.

**Két tanulmány a nyelvtudomány s a
nyelv művelődés történetéből**

Ára 1 korona.

Az első tanulmány czime: *Grimm és Révai*. Tüzetesen egybeveti a szerző a nyelvtudomány e két alapító nagyságának törekvéseit s míg egy régi felületes dicséret alaptalanságát mutatja ki, ez évszázados előítélet legyőzésével igazán kritikai módszere és szelleme új forrásokra, új adatokra hívja fel figyelmünket. Ugy ez, mint a másik, mely a *Mondolat* forrásairól szól, módszer és tartalom tekintetében igen tanulságos olvasmány s különösen nyelvünk tanítóinak, kezdő buvárainak nagyon ajánlható.

STAMPFEL-féle KONYVKIADÓHIVATAL

Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részv.-Társaság

==== Budapest VIII., Üllői-út 18. =====

Segédkönyvek

a magyar nyelv és irodalom tanításához

Szerkeszti dr. Bán Aladár

1. A magyarok eredete. Irta dr. Bán Aladár ára 50 fillér
2. A magyar nyelvű történetírás 1820-ig Szemelvényekkel. Összeállította és jegyzetekkel ellátta: dr. Nógrádi László ára 50 fillér
3. Gróf Zrinyi Miklós prózai munkái, összeállította és jegyzetekkel ellátta: dr. Nógrádi László ára 50 fillér
4. Magyar egyházi énekek a keresztény középkorból. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: dr. Bartha J. ára 50 fillér
5. Balassi Bálint élete és költészete. Szemelvényekkel Összeállította: dr. Bán A. ára 50 fillér
6. Szemelvények Balassi B. követőinek verseiből. (Rimai, Beniczki, Koháry.) Összeállította: dr. Bán A. ára 50 fill.
7. Pázmány Péter három prédikációja. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: dr. Madarász Flóris ára 50 fillér
8. Márssal társalkodó Murányi Venus. Regényes historias ének. Irta: Gyöngyösi István Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: dr. Bán Aladár. ára 50 fillér.
9. Magyar egyházi énekek a vallási harcok korából. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: dr. Bartha J. ára 50 fillér
10. Etelka Karjelben. Szomor-kás történet. Kiadta és bevezetéssel ellátta: dr. Prónay Antal ára 60 fillér
11. Szemelvények Verseghy nyelvtudományi műveiből, összeállította: dr. Császár Elemér ára 50 fillér
12. Virág Benedek élete és költészete. Egybeállította s magyarázatokkal ellátta: dr. Bán A. ára 50 fillér
13. Révai Miklós élete és nyelvészeti törekvései. Szemelvényekkel. Irta és jegyzetekkel ellátta: dr. Rubinyi Mózes ára 50 fillér
14. Kazinczy és a nyelvújítás. Szemelvények Kazinczy F. prózai műveiből. Összeállította és bevezetéssel ellátta dr. Balassa J. ára 50 fillér
15. Szemelvények a kurucz költészet epikájából. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Endrei Akos főgymn. tanár ára 50 fillér
16. Tinódi Sebestyén válogatott krónikás énekei. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta: dr. Bartha J. ára 50 fillér.
17. Zalán futása. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Loósz István ára 1 k 20 f
18. Szigeti veszedelem. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Toncs Gusztáv ára 1 kor. 20 fil

Tudományos Zsebkönyvtár.

Mennyiségtan.

	Folyó sz.
Ábrázolástan. I., II. füzet. Irta Kolbai Arnold	46—47
Algebra. 2. kiadás. Irta Dr. Lévy Ede	44
Algebrai példatár. 3. kiadás. Irta Dr. Lévy Ede	115
Analytikai síkmértan. Irta Dr. Lévy Ede	95
Geometriai példatár. Összeállította Dr. Lévy Ede	158
Kereskedelmi számtan. Irta Derszib Béla	144
Logarithmustáblák. Ötjegyű. 2. kiadás. Irta Polikeit Károly	36
Mathematikai képletek gyűjteménye. Irta Dr. Lévy Ede	21
Mathematikai szünórák. I., II. füzet. Érdekes matematikai esetek, játékok és feladatok gyűjteménye. Irta Mikola S.	112—114
Planimetria példatárral. Irta Dr. Lévy Ede	23
Politikai számtan. Irta Perjessy László	163
Sík trigonometriája példatárral. 2. kiadás. Irta Dr. Lévy Ede	14
Stereometria és sphaerikus trigonometria példatárral. Irta Dr. Lévy Ede	50
Számtan. 2. kiadás. Irta Dr. Lévy Ede	35
Számtani példatár. 2. kiadás. Irta Dr. Lévy Ede	2

Művészet. Zene.

Általános zenetan. Irta Goll János	73
Általános zene-műszótár. Irta Goll János	81
A zománo. Irta Mihalik József	63—64
Dramaturgia. Irta Rakoczay Pál	107
Rajzolás vezérfonala. Irta Boros Rudolf	68—69
Stilisme. 2. kiadás. Irta Boros Rudolf	52—53

Philologia.

a) Ókori nyelvek.

Görög nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton	5
Latin nyelvtan. 2. kiadás. Irta Dr. Schmidt Márton	3
Latin stilisztika. Irta Dr. Cserép József	139

Tudományos Zsebkönyvtár.

Philologia.

b) Magyar nyelv.

	Folyó sz.
Alt. nyelvtudomány. Irta Dr. Rubinyi M.	192—193
Magyar nyelvtan. Irta Gaal Mózes	11
Magyar helyesírás szabályai. Irta Fejes Áron . . .	173
Magyar helyesírás törvényei. Irta Gaal Mózes . .	45
Magyar poétika. Irta Gaal Mózes	22
Magyar retorika. Irta Gaal Mózes	13
Magyar stilisztika. Irta Gaal Mózes	12

c) Idegen nyelvek.

Angol nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos	7
Francia nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos	6
Német nyelvtan. 2. kiadás. Irta Albrecht János . . .	25
Német helyesírás. Irta Albrecht János	111
Olasz nyelvtan, gyakorlati. Irta Dr. Cs. Papp J. . .	101
Ozmán-török nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos . .	26
Román nyelvtan. Irta Cupcea Péter	184—186

Természettudományok.

I. Természetan.

Akustika. Irta Dr. Lévy Ede	81
Elektromosság. Irta Dr. Lévy Ede	85
Elektrotechnika. Irta Dr. Bozóky Endre	142—143
Meteorologia, klimatologia. Irta Dr. Bozóky Endre .	99
Physikai repetitorium. I., II., III., füzet. Irta Dr. Lévy Ede	78, 81, 85
Physikai zsebkönyv. Irta Dr. Bozóky Endre	110

II. Vegytan.

Chemia. I. Szervetlen rész. Irta Schwicker Alfréd . .	77
Chemia. II. Szerves rész. Irta Schwicker Alfréd . . .	93

III. Természetrajz.

a) Embertan.

Anthropologia. Összeállította Lósy J.	108
---	-----

b) Állattan.

Állatok fejlődése. I. Irta id. Dr. Perényi J.	117—118
Állatok fejlődése. II. Irta id. Dr. Perényi J.	124

Tudományos Zsebkönyvtár.

Állatok fejlődése. III. Irta id. Dr. Perényi J.	Folyó sz 126
Állatok természetrajza. Irta Dr. Cserey Adolf	134—135
Bogárhatórozó Irta Dr. Cserey Adolf	96—98
Lepkehatározó. Irta Dr. Cserey Adolf	87—89
Rovargyűjtő. Irta Dr. Cserey Adolf	76

c) *Növénytan.*

Gombaisme. Irta Dr. Cserey Adolf	121—123
Kis növénygyűjtő. Irta Dr. Cserey Adolf	43
Kis növényhatározó. 2. kiad. Irta Dr. Cserey Adolf	48—49
Növénytani kifejezések. Irta Dr. Cserey Adolf	199—200
Növények természetrajza. Irta Dr. Cserey Adolf	131—132

d) *Ásványtan.*

Ásványhatározó. Irta Dr. Cserey Adolf	60
Kis ásványtan. Irta Dr. Cserey Adolf	128

e) *Földtan.*

Geológia I. Általános rész. Irta Sajóhelyi Frigyes	152—153
Geológia II. A föld története. Irta Sajóhelyi Frigyes	154—155

Történelem. Régészet.

Görög régiségek. Irta Dr. Schmidt Márton	116
Római régiségek. 2. kiad. Irta Dr. Schmidt M.	15
Római és görög régiségekhez képes atlasz. Irta Dr. Schmidt Márton	165—167
Kereskedelem története. Irta Dr. Stirling S.	17
Magyar jelmez és fejlődése. Irta Nemes Mihály	147—148
Magyar képzőművészet tört. Irta Myskovszky Ernő	196—198
Magyar művelődés története. Irta Dr. Bartha J.	100
Magyarok oknyomozó története. Irta Cseh L.	18
Magyarország őskora. Irta Darnay Kálmán	37—38
Mythológia. Irta Dr. Losonczy Lajos	70—72
Világtörténelem. I. Ókor. Irta Cseh Lajos	51
Világtörténelem. II. Középkor. Irta Cseh Lajos	67
Világtörténelem. III. Újkor. Irta Cseh Lajos	94

**A gyűjtemény további számai rövid időközökben
jelennek meg.**

Rendeléshez elegendő a gyűjtemény folyószámát megjelölni.

Révai és Salamon könyvnyomdája Budapest, VIII., Üllői-út 18.

RÉVAI ÉS SALAMON
© könyvnyomdája.
Budapest, Öllői-út 13.